

Političke ideologije nogometnih navijača

Balać, Domagoj

Master's thesis / Diplomski rad

2020

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Kinesiology / Sveučilište u Zagrebu, Kineziološki fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:117:882464>

Rights / Prava: [Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International/Imenovanje-Nekomercijalno-Bez prerada 4.0 međunarodna](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-12-21**

Repository / Repozitorij:

[Repository of Faculty of Kinesiology, University of Zagreb - KIFoREP](#)

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
KINEZIOLOŠKI FAKULTET

(studij za stjecanje akademskog naziva:
magistar kineziologije)

Domagoj Balać
POLITIČKE IDEOLOGIJE NOGOMETNIH
NAVIJAČA
diplomski rad

Mentor:
doc. dr. sc. Dario Škegro

Zagreb, lipanj, 2020.

Ovim potpisima se potvrđuje da je ovo završena verzija diplomskog rada koja je obranjena pred Povjerenstvom, s unesenim korekcijama koje je Povjerenstvo zahtijevalo na obrani te da je ova tiskana verzija istovjetna elektroničkoj verziji predanoj u Knjižnici.

Mentor:

doc. dr. sc. Dario Škegro

Student:

Domagoj Balać

POLITIČKE IDEOLOGIJE NOGOMETNIH NAVIJAČA

Sažetak

Politika i nogomet oduvijek su bili snažno povezani. Mnogi diktatori, političari i nogometaši koristili su nogomet kao sredstvo za promoviranje političkih ideologija. Glavni cilj ovog rada je napraviti obuhvatan pregled istraživanja koja su se bavila političkim ideologijama nogometnih navijača, utvrditi karakteristična ponašanja navijača nogometnih klubova uključenih u ovaj pregled istraživanja, te ih prikazati na sustavan i sistematičan način. Naglasak će biti na ideološkoj orijentiranosti navijača i navijačkih skupina nogometnih klubova temeljem osnovne podjele političke orijentacije na lijevo i desno. U radu će biti prikazane političke ideologije, akcije te simboli koje lijevo i desno orijentirani navijači ističu na tribinama stadiona, ali i izvan njega. Osim klubova kod kojih je moguće jasno razlučiti pripadnost u ideološkom smislu, naglasak će biti i na klubovima koji pripadaju određenim regijama što je posebno izraženo kroz separatistička ponašanja navijača tih klubova, odnosno ideologije regionalizma.

Ključne riječi: lijevo orijentirani navijači, desno orijentirani navijači, regionalizam, simboli, akcije

POLITICAL IDEOLOGIES OF FOOTBALL FANS

Abstract

Politics and football have always been strongly connected. Many dictators, politicians and footballers have used football as a means to promote political ideologies. The main goal of this paper is to make a comprehensive review of research that dealt with the political ideologies of football fans, to determine the characteristic behaviors of fans of football clubs involved in this review of research, and to present them in a systematic way. The emphasis will be on the ideological orientation of fans and fan groups of football clubs based on the basic division of political orientation to the left and right. The paper will present political ideologies, actions and symbols that left-wing and right-wing fans point out in the stands of the stadium, but also outside it. In addition to clubs where it is possible to clearly distinguish affiliation in the ideological sense, the emphasis will be on clubs belonging to certain regions, which is especially expressed through the separatist behavior of fans of these clubs, or the ideology of regionalism.

Key words: left-wing fans, right-wing fans, regionalism, symbols, actions

SADRŽAJ

1. Uvod.....	1
2. Lijevo orijentirani navijači	5
3. Primjeri klubova s lijevo orijentiranim navijačkim skupinama.....	6
3.1. A. S. Livorno.....	6
3.1.1. Isticanje simbola na stadionu među navijačima Livorna	6
3.1.2. Akcije navijača Livorna.....	8
3.2. FC St. Pauli.....	9
3.2.1. Atmosfera na stadionu i akcije navijača St. Paulija.....	10
3.3. Rayo Vallecano	11
3.3.1. Povijesni razvoj i značaj Rayo Vallecana.....	11
3.3.2. Akcije navijača Rayo Vallecana.....	12
4. Desno orijentirani navijači.....	14
4.1. Karakteristični simboli i znakovi ekstremno desno orijentiranih navijačkih skupina	14
4.2. Kodirana (šifrirana) slova i brojevi ekstremno desno orijentiranih navijačkih skupina	17
5. Primjeri klubova s desno orijentiranim navijačkim skupinama	18
5.1. FC Zenit St. Petersburg	18
5.2. S. S. Lazio.....	19
5.2.1. Simboli i ponašanja navijača Lazija.....	20
5.3. FC Dynamo Kijev.....	22
5.3.1. Uloga navijača Dynamo Kijeva u Ukrajinskoj krizi 2014. godine.....	23
5.3.2. Ostale akcije navijača Dynamo Kijeva.....	25
6. Usporedba nogometaša koji zastupaju lijevu odnosno desnu političku ideologiju	26

6.1. Cristiano Lucarelli vs Paulo di Canio	26
7. Ideologija regionalizma na primjeru Španjolskih nogometnih klubova	29
7.1. Athletic Bilbao	30
7.1.1. Navijači Athletic Bilbaa	31
7.2. FC Barcelona	33
7.2.1. Položaj Katalonije pod diktaturom Francisca Franca	34
7.2.2. Uloga i simbolika FC Barcelone pod Francovom diktaturom	35
7.2.3. Navijači FC Barcelone	36
7.2.4. Isticanje simbola i transparenata navijača FC Barcelone.....	39
7.3. Deportivo La Coruna.....	40
7.3.1. Navijači Deportivo La Corune	41
8. Zaključak	43
9. Literatura.....	47

1. Uvod

Neredi i sukobi na sportskim događajima nisu moderna pojava današnjice, već korijenje takvog ponašanja seže još u antičko doba. Jedan od prvih zapisa o sukobima između suparničkih navijača potječe od Tacita (*Anali*, 14,17) koji opisuje neredu u Pompejima 59. godine. Tijekom gladijatorskih igara koje je u gradu organizirao Livenius Regulus, skupina gledatelja iz Nucerijske i Pompejske međusobno se stala nabacivati uvredama, zatim gađati kamenjem, a naposljetku su neredi prerasli u oružani sukob. U njima je ubijeno i ozlijeđeno toliko ljudi da je građanima Pompejske bilo zabranjeno deset godina sudjelovati na natjecanjima, a navijački klubovi bili su raspušteni (Bodin, Robene i Heas, 2007, str. 21). Neredi su zabilježeni i u Velikom cirkusu u Rimu, koji je mogao primiti više od 150 000 gledatelja, a u kojem je u više navrata stradao velik broj ljudi pregažen gomilom. U srednjem vijeku igra *soule*, koja se igrala u ruralnim dijelovima Francuske, bila je popraćena s toliko velikim sukobima među navijačima da ju je Crkva u više navrata zabranila. Također, u srednjem vijeku nasilje se pojavljivalo i na viteškim turnirima u kojima su sudjelovali i natjecatelji i gledatelji. U Firenzi između 16. i 18. stoljeća igrala se igra *calcio fiorentino* na kojoj se red među gledateljima održavao razdvajanjem suparničkih skupina navijača, zabranom ulaska navijača na igralište i nazočnošću redarstvenih snaga. Na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće zabilježeni su neredi u Cappielowu tijekom utakmice polufinala kupa između klubova Greenock Mortona i Port Glasgow Athletic Cluba, na kojoj se sukobilo 200 navijača (Bodin i sur., 2007, str. 22). Svi ti incidenti izgledaju vrlo moderno i u njima se pronalaze mnoge sličnosti s načinima ponašanja današnjih huligana (Bodin i sur., 2007, str. 23). Huliganstvo se pojavljuje krajem 19. stoljeća u Velikoj Britaniji. Sukobi i tučnjave koji su se događali na nogometnim utakmicama, uglavnom su bili spontani i uzrokovani rezultatom utakmice, prekršajima, suđenjem ili ponašanjem igrača na klupi ili terenu. No šezdesetih godina 20. stoljeća javljaju se nasilna ponašanja na nogometnim utakmicama koja više nisu bila spontana, već organizirana i smišljena. Riječ *huligani* potječe od riječi *hoolihani* koju je prvi primijenio jedan novinar dok je izvještavao o takvim događajima želeći slikovito opisati nasilne gledatelje. Riječ potječe od imena jedne irske obitelji čiji su članovi bili pogubljeni za vrijeme vladavine kraljice Viktorije zbog nasilnoga i asocijalnog ponašanja. Još uvijek se ne zna zašto i kada je riječ *hoolihan* promijenjena u *hooligan*, a zasad se smatra da je riječ o tiskarskoj pogrešci (Bodin, 2013, str. 11). Prema Ravliču (2001) politička ideologija definira se kao: „Skup ili sustav političkih ideja, institucionalizirani okvir koji okuplja različite ideje i daje im određeno značenje“ (str. 147). „Pojam političke ideologije vezan je uz nastanak

moderne demokratske politike, uz njezinu vrijednosnu i interesnu narav. Taj pojam uključuje ponajprije iskaze o vrijednostima zajedničkog života, vrednovanje političkih tvorbi i djelovanje prema nekim uvjerenjima ili zamislama o dobrom ili ispravnom stanju s nakanom zasnivanja, mobiliziranja, usmjerivanja, organiziranja i opravdavanja određenih načina ili smjerova djelovanja, a anatemiziranja ostalih. Usto, pojam političke ideologije uključuje izražavanje interesa određenih socijalnih aktera (socijalnih grupa, klasa), te nastojanje da se tim interesima osigura prevlast u javnosti i političkom procesu.“ (str. 148). Izvorno je pojam ideologije osmislio Antoine Destutt de Tracy, a javlja se 1796. godine u Francuskoj i označava znanost o idejama (Ravlić, 2001, str. 148). Ravlić (2001) još navodi da: „Političke ideologije nisu tek pasivni izrazi društvenih i klasnih interesa, one imaju izvjesnu autonomiju te sposobnost da motiviraju i vode političko djelovanje i tako utječu na društveni život. Omogućuju da socijalne činjenice dobiju političko značenje, daju smisao elementarnim društvenim procesima i osvjetljuju događaje, a svakidašnje empirijske pojave uzdižu na razinu povijesti.“ (str. 153). Političke ideologije povezane su s društvenim klasama (npr. liberalizam sa srednjom klasom, a socijalizam s radničkom klasom) jer izražavaju interese i iskustva tih klasa te na taj način pomažu jačanju osjećaja pripadnosti. Postoji nekoliko podjela političkih ideologija, pa se tako razlikuje podjela na otvorene i zatvorene, slobodarske i autoritarne, tradicionalne i progresivne. Ipak, najvažnija podjela političkih ideologija, o kojoj će biti najviše riječi u ovom diplomskom radu, podjela je na lijeve i desne političke ideologije (Ravlić, 2001, str. 156). Podjela na lijevu i desnu političku orijentaciju svoje korijene vuče iz razdoblja Francuske revolucije kada su na zasjedanju skupštine 1789. godine protivnici monarhije te zagovornici revolucije, sekularizacije i republike sjedili lijevo od kralja, a oni koji su podržavali stari, postojeći režim i bili skloni kralju, sjedili su desno od kralja (“Left Wing vs Right Wing“). I dandanas postoje različiti pogledi i stavovi koje zagovaraju ljevica i desnica na ekonomskom i društvenom planu. Tradicionalno se ljevica zalaže za središnje upravljanje gospodarstvom, a desnica smatra da se država treba što manje miješati u gospodarstvo. Ljevica zagovara veća socijalna prava, prava radnika i veće poreze, a desnica se zalaže za manje poreze. Na društvenom planu ljevica se zalaže za veća osobna, građanska i ljudska prava, zalaže se i za ukidanje nacija i država, a po pitanju vjere većinski je sastavljena od ateista. Desničari su, pak, na društvenom planu tradicionalniji, pa zagovaraju zaštitu braka i obitelji te kulturnoga i nacionalnog identiteta, a za razliku od ljevičara, većinom su vjernici. Što se tiče modernih društvenih i političkih pitanja, ljevičari više zagovaraju i zalažu se za prava žena (feminizam), homoseksualaca i prava na pobačaj, a desničari su većinski protiv prava na pobačaj, protiv homoseksualnih brakova te su skloniji patrijahalnom društvu u kojem

muškarci imaju prevlast nad ženama kako u društvu tako i u politici, ekonomiji i kulturi (Dijanović, 2011). Podjela političkih ideologija na lijeve i desne najbolje se može prikazati duž osi „lijevo-desno“ na kojoj se u slijedu nalaze redom: “komunizam-socijaldemokracija-liberalizam-konzervativizam-fašizam (nacizam)“. Najudaljenije su ideologije u tom nizu totalitarne ideologije (komunizam, nacizam, fašizam), pa tako komunizam predstavlja lijevu totalitarnu ideologiju, a nacizam i fašizam desnu totalitarnu ideologiju (Ravlić, 2001, str. 156-157). I lijeve i desne totalitarne ideologije tijekom 20. stoljeća odnijele su velik broj žrtava. Navijačke skupine nogometnih klubova po političkoj se orijentaciji najčešće dijele na lijevo i desno orijentirane navijačke skupine. Unutar skupina mogu se naći grupe navijača, a nekada i cijela navijačka skupina s ekstremističkim stajalištima. Te skupine na tribinama ističu simbole totalitarnih režima, pa tako ekstremno lijeve navijačke skupine ističu simbole koji veličaju komunizam, poput srpa i čekića, crvene zvijezde petokrake te općenito crvene boje koja je simbol komunizma (Haramija, 2017, str. 396). Ekstremno desno navijačke skupine ističu simbole koji veličaju fašizam, poput fascisa (snopa pruća iz kojeg strši sjekira), orla (*aquila*) i fašističkog pozdrava, te simbole nacizma, poput svastike (kukastog križa) i orla koji je bio simbol nacističke Njemačke (*Reichsadler*) (Haramija, 2017, str. 393 - 396). Na tribinama se među ekstremnim navijačkim skupinama često nalaze slike diktatora, stoga se među ekstremno lijevim navijačima nalaze slike komunističkog diktatora Staljina, a među ekstremno desnim navijačkim skupinama slike fašističkog diktatora Mussolinija i nacističkog diktatora Hitlera. Ostali simboli i poruke koje ističu lijevo orijentirani navijači uključuju poruke podrške potlačenim i ratom zahvaćenim narodima i državama, ljudima homoseksualne orijentacije, podršku migrantima te zalaganje za multikulturalizam (jednakost ljudi raznih kultura unutar jednog društva). Simboli desno orijentiranih navijača uključuju nacionalističke simbole koji mogu imati pozitivnu i negativnu konotaciju. U pozitivnom smislu nacionalizam se poistovjećuje s patriotizmom ili domoljubljem (“Nacionalizam“), pa tako „domoljubni“ navijači ističu nacionalni identitet te nacionalne simbole poput zastave, jezika te isticanja važnih povijesnih datuma određene nacije (poput *Oluje* 1995. godine). Međutim, desničarske navijačke skupine često poistovjećuju nacionalizam sa šovinizmom (“Nacionalizam“), ekstremnim i agresivnim oblikom nacionalizma koji se iskazuje osjećajem superiornosti određenog naroda te mržnji i nasilju prema ljudima različitih vjera i etničke pripadnosti (“Šovinizam“). Te su ekstremističke navijačke skupine rasističke i ističu mržnju prema drugim rasama i narodima, poput crnaca, Roma, Židova (antisemitizam), Arapa, Slavena i u novije vrijeme izbjeglicama koje masovno dolaze u Europu. Osim podjele navijačkih skupina na lijevo i desno orijentirane u radu će biti naglasak i na klubove koji pripadaju određenim

regijama i njihovi su predstavnici. Navijači tih klubova na tribinama stadiona ističu simbole i obilježja regije iz koje dolaze, a porukama i skandiranjima na tribinama izražavaju svoje težnje usmjerene prema većoj autonomiji regije ili čak neovisnosti regije od matične države.

2. Lijevo orijentirani navijači

Lijevo orijentirani navijači koriste se nogometnim stadionima kao mjestima za otpor i borbu protiv fašizma, rasizma, komercijalizacije nogometa i nacionalizma. Ljevičarske navijačke skupine nisu ograničene samo na područje stadiona, već provode političke i društvene akcije izvan nogometa i stupaju u savezništva s istomišljenicima (Spaaij i Viñas, 2013, str. 197). Najpoznatiji su lijevo orijentirani nogometni klubovi A. S. Livorno, FC St. Pauli, Rayo Vallecano, Marseille, Beşiktaş, AEK Atena, Celtic Glasgow i ostali (“Left wing football clubs”). Savezi (aliance) formiraju se među istomišljenicima, odnosno navijačkim skupinama koje dijele iste političke ideologije, pa tako navijačke skupine navedenih klubova međusobno odlaze jedni drugima na utakmice, osobito kad se igra protiv klubova čiji su navijači desno orijentirani (Doidge, 2013, str. 258). Lijevo orijentirani navijači ističu transparente i zastave koje naglašavaju njihov identitet, stoga se na stadionima mogu vidjeti slike Che Guevare, Staljina te međunarodne zastave poput zastava Kube, Palestine, Jamajke i Sovjetskog Saveza. Također, primjerice među navijačima Livorna, mogu se vidjeti zastave povezane s komunističkim simbolima poput crvene zvijezde, srpa i čekića (Doidge, 2013, str. 250) te pjevanje „ljevičarskih“ pjesama poput *Bandiere rosse* i *Belle Ciao* (Doidge, 2013, str. 252). Među navijačima kluba St. Pauli često se može vidjeti podrška nepriznatim zemljama koju su najbolje pokazali prilikom organizacije Svjetskog prvenstva „nepriznatih“ država, na kojem su sudjelovale reprezentacije poput Tibeta, Grenlanda i Zanzibara (Vorobev, 2015). Isto se može primijetiti i među navijačima Celtica iz Glasgova koji su organizirali „antidiskriminacijski“ nogometni turnir u kojem su sudjelovale momčadi Baskije, Irske, momčad izbjeglica i tražitelja azila te predstavnici zajednice LGBTQ (O’Ceallaigh, 2015). Tu je još i klub Rayo Vallecano poznat po četvrti Vallecás iz koje dolazi, a u kojoj živi velik broj migranta, siromašnih i beskućnika. Navijači Raya u prošlosti su se borili protiv Francova režima, a danas se bore protiv kapitalizma (Vorobev, 2015).

3. Primjeri klubova s lijevo orijentiranim navijačkim skupinama

3.1. A. S. Livorno

Povijest je igrala jako važnu ulogu u izgradnji lokalnog identiteta u Livornu. Lokalna povijest grada Livorna povezana je s ideologijom komunizma. Naime, u 15. stoljeću grad Firenza bio je najvažniji grad središnje Italije i koristio se gradom Pisom kao svojom lukom na Mediteranu. No „sporo“ kretanje rijeke Arno, koja povezuje Firenzu s Pisom, navelo je obitelj Medici da izgradi novu luku u Livornu koji se nalazi 20 milja sjeverno od Pise. Kako bi naselili grad Livorno, obitelj Medici donijela je niz zakona nazvanih *Leggi Livornine* kojima su pozivali trgovce svih naroda da nasele grad. Ti su narodi uključivali Židove, Turke, Maure, Armence, Perzijance i brojne druge. Također, u gradu su bili dobrodošli svi ljudi bez obzira na etničku ili vjersku pripadnost i bez obzira na prethodnu kriminalnu prošlost. Kao posljedica toga, Livorno je postao kozmopolitski grad naseljen trgovcima iz različitih zemalja, ljudima različitih vjera, robovima i kriminalcima. To je i danas vidljivo jer je grad pun crkava poput anglikanske, nizozemsko-njemačke, grčkopravoslavne i armenske crkve, a sinagoga koja je uništena tijekom bombardiranja u Drugome svjetskom ratu, obnovljena je i simbolizira veličinu i značaj židovske zajednice u Livornu. Industrijalizacijom i ujedinjenjem Italije u 19. stoljeću Livorno je izgubio status slobodne luke, što je navelo nekolicinu trgovaca i poduzeća na iseljenje iz grada. Također, industrijalizacija je stvorila veliku industrijsku klasu s mnogim pripadnicima anarhističkih i socijalističkih političkih skupina (Doidge, 2013, str. 247). Društvene i političke napetosti dvadesetih godina 20. stoljeća zabilježile su sve veći broj štrajkova i nereda u cijeloj Italiji, pa tako i u Livornu. Te tenzije potakle su rast komunizma i fašizma na talijanskom poluotoku. U Livornu je zabilježen rast socijalista kao snažan otpor fašizmu. Godine 1921. u Livornu je osnovana Komunistička partija Italije. Usprkos padu komunizma političke tradicije u gradu ostale su i danas snažne, a na lokalnim i nacionalnim izborima građani Livorna redovito biraju zastupnike iz redova lijevih i ekstremno lijevih političkih stranaka (Doidge, 2013, str. 248).

3.1.1. Isticanje simbola na stadionu među navijačima Livorna

Na utakmicama u kojima igra nogometni klub Livorno, na tribinama stadiona nalazi se velik broj zastava i simbola koji su dio koreografije. Zastave su ukrašene simbolima

komunizma poput crvene zvijezde te srpa i čekića, a istaknute su na Curva Nordu, tribini na kojoj su smješteni navijači Livorna. Slika Che Guevare istaknuta je među mnogim lijevo orijentiranim navijačkim skupinama, pa tako i među navijačima Livorna koji njegovu sliku ističu na mnogim zastavama, transparentima, majicama i šalovima. Che Guevara je bio argentinski liječnik koji je postao poznat kao kubanski revolucionar i simbol je lijevo orijentiranih navijačkih skupina. Također, na tribinama stadiona mogu se naći međunarodne zastave koje predstavljaju simbole lijevo orijentiranih navijača, poput zastava Kube, Palestine, Jamajke i Sovjetskog Saveza (Doidge, 2013, str. 250). Navijači kupuju i izrađuju razne transparente kako bi istaknuli svoj identitet. Transparenti se obično izrađuju na velikim bijelim tkanenim rolama, a proizvode se u lokalnim barovima ili klupskim sjedištima. Zastave se kupuju izvan stadiona, a mogu se napraviti kombiniranjem različitih slika ili spajanjem različitih zastava. Transparenti i zastave koje navijači samostalno dizajniraju i izrađuju, pomažu u isticanju njihova identiteta. Koreografije nisu samo vizualne, već su u njih uključeni skandiranja i pjesme koje stvaraju atmosferu i ističu vrline grada, navijača i igrača kluba (Doidge, 2013, str. 251). Pjesme su jednostavnih ritmičkih struktura i omogućuju brojnim navijačima uključenje u pjevanje tih pjesama koje su često popraćene ritmičkim pljeskanjem ili skakanjem gore-dolje. U Livornu navijači pjevaju partizanske pjesme kako bi istaknuli svoj komunistički identitet. Komunistička himna *Bandiera rossa* (*Crvena zastava*), kao i pjesma *Bella ciao*, pjevaju se na svakoj domaćoj utakmici. *Bella ciao* bila je popularna partizanska pjesma tijekom Drugoga svjetskog rata, a pripovijeda priču o partizanu koji je bio spreman boriti se i umrijeti braneći slobodu Italije od fašista. Broj i intenzitet pjevanja pjesama ovisi o protivniku s kojim Livorno igra, pa se tako pjesme *Bandiera rossa* i *Bella Ciao* pjevaju češće i glasnije protiv rivala kao što su Verona i Lazio, čiji navijači simpatiziraju fašistički pokret. Za vrijeme utakmica navijačka skupina Livorna *Brigate Autonome Livornesi* (BAL) ističe brojne koreografije. Uz redovne transparente i zastave s likom Che Guevare i crvenim zvijezdama, vođe BAL-a izrađuju koreografije koje prekrivaju čitavu tribinu *Curvu Nord*. Nakon pobjede kojom su izborili ulazak u talijansku prvu ligu Serie A 2004. godine, nakon 55 godina čekanja, članovi BAL-a izvjesili su poznatu koreografiju u kojoj su svi navijači držali crvene kartone. U središtu koreografije bila je velika slika koja se protezala cijelom tribinom. Na slici je bilo sjajno sunce sa srpom i čekićem u središtu, a ispod tribine nalazio se dugačak transparent na kojem je pisalo „Duga noć nestaje... na horizontu se naše sunce diže“. Taj transparent imao je višestruko značenje. „Duga noć“ odnosila se na razdoblje u kojem klub nije igrao prvoligaški nogomet više od pola stoljeća, a Sunce je predstavljalo novi dan i horizont za nogometni klub i navijače. Slika u središtu bila je prožeta

komunističkom simbolikom, a uz srp i čekić na slici se nalazilo izlazeće Sunce kao simbol svijetle budućnosti koja čeka radnike kad komunizam stigne. Također, navijači su na transparentu riječ *naše* napisali crvenom bojom koja simbolizira boju kluba, a inače je crvena boja jedan od najistaknutijih simbola komunizma. Ta koreografija jasno je istaknula lijevu političku orijentaciju navijača i stanovnika Livorna te njihove simpatije prema ekstremno lijevoj političkoj ideologiji komunizma (Doidge, 2013, str. 252). Na rođendan komunističkog diktatora Staljina navijači su izvjesili transparent kojim su obilježili taj dan i na taj su način istaknuli svoju povezanost s komunističkom Rusijom. Godine 2006. navijači su izvjesili transparent povodom 80. rođendana kubanskog revolucionara Fidela Castra (Doidge, 2013, str. 253).

Slika 1. Koreografija navijača Livorna (Doidge, 2013, str. 253)

3.1.2. Akcije navijača Livorna

Osim isticanja komunističkog identiteta (slika 1) navijači Livorna sudjeluju u mnogim akcijama. Kako je jedna od odlika lijevo orijentiranih navijača iskazivanje empatije prema potrebitima, tako i navijači Livorna nastoje iskazati podršku ugroženim skupinama i narodima. Jedan od znakova podrške bilo je isticanje palestinskih zastava koje simboliziraju

njihovu podršku potlačenim skupinama. Prije utakmice u Kupu UEFA-e protiv izraelskog kluba Maccabi Haife 2006. godine navijačima Livorna upućeno je otvoreno pismo u kojem se tražilo da izvjesu što više palestinskih zastava u svrhu simboličke geste protiv te izraelske momčadi. U lokalnim barovima i političkim klubovima navijači organiziraju razna događanja u cilju prikupljanja sredstava u kojekakve svrhe. Ta događanja uključuju organiziranje turnira, dobrotvorne aukcije i glazbene događaje (Doidge, 2013, str. 256). Navijači se također koriste stadionom za prikupljanje sredstava u dobrotvorne svrhe jer se ondje može okupiti velik broj ljudi. Kada je u travnju 2009. godine potres pogodio talijanski grad L'Aquila i pritom usmrtio više od tri stotine ljudi, a gotovo šezdeset pet tisuća ljudi ostavio bez doma, navijači su prije domaće utakmice s Trevisom stajali pred vratima stadiona i prikupljali novac za žrtve potresa. Slična situacija bila je i nakon tragičnog potresa na Haitiju 2010. godine (Doidge, 2013, str. 257).

3.2. FC St. Pauli

Navijači bundesligaške momčadi FC St. Pauli politički su vrlo osviješteni i aktivni (Merkel, 2012, str. 367). Klub je poznat kao jedan od „najljeviše“ orijentiranih nogometnih klubova na svijetu, a orijentaciju može zahvaliti povijesti četvrti u kojoj se nalazi. Naime, St. Pauli lučka je četvrt grada Hamburga poznata kao multikulturalno područje u kojem četvrtinu stanovnika čine migranti (Newman, 2014). Hamburška četvrt St. Pauli poznata je po svom *red-light district*, *squatter* naseljima i alternativnim mladim ljudima. Od sredine osamdesetih godina 20. stoljeća tribine Millerntor, tribine stadiona nogometnog kluba St. Pauli, bile su poznate po prenošenju političkih poruka, među kojima se isticala ona kojom su se navijači kluba usprotivili komercijalizaciji kluba. No te poruke nisu se odnosile samo na protivljenje sve većoj komercijalizaciji nogometa, već su navijači podigli niz transparenta koji su se bavili političkim temama poput rasizma, seksizma, homofobije, militarizma i ponovnog nastanka neofašističkih skupina u Njemačkoj. Navijači St. Paulija organizirali su nekolicinu političkih skupova u kojima su kritizirali lokalne desničarske političare, smanjenje proračuna, akcije policije i otvaranje trgovine koja prodaje nacističke suvenire. Upravo je ta kombinacija političkog aktivizma i nogometnih navijača učinila taj mali klub poznatim izvan Hamburga. U nekolicini slučajeva određeni broj igrača kluba aktivno je podržao aktivnosti navijača, i potpisivanjem peticija i sudjelovanjem u demonstracijama. Na općoj godišnjoj skupštini kluba u studenom 2007. godine velika većina sudionika, među kojima su i navijači

kluba, pozvala je upravni odbor na onemogućavanje prodaje, modificiranja i promjene imena stadiona Millerntor u svrhu reklamiranja ili sponzoriranja. Dva tjedna poslije upravni odbor kluba odustao je od plana preimenovanja stadiona, a usredotočio se na proširenje i modernizaciju stadiona. To je bila jedna od mnogih bitaka u kojoj su navijači kluba sudjelovali protiv komercijalizacije svog kluba. U prosincu 2010. godine utjecajna navijačka skupina pod nazivom Socijalni romantici (*The Social Romantics*) objavila je peticiju u kojoj su navijači zahtijevali veći pristup klupskim financijama. U još jednoj od peticija Socijalni romantici kritizirali su postavljanje dvjesto poslovnih sjedala i VIP loža na stadionu, od kojih je jednu zakupio Sosis Showbar, striptiz-klub iz četvrti Reeperbahn. Usprotivili su se odluci striptiz-kluba da polugole žene plešu na šipci i izvode striptiz svaki put kad St. Pauli postigne pogodak. Nakon prosvjeda Sosis Showbar naredio je svojim zaposlenicima da odjenu više odjeće, međutim ta odluka nije zadovoljila navijače koji su zahtijevali da Sosis Showbar u potpunosti ode iz njihova kluba (Merkel, 2012, str. 367).

Sve do osamdesetih godina 20. stoljeća St. Pauli je živio u sjeni mnogo uspješnijega gradskog rivala HSV-a kada su se lokalni *squatter*i, anarhisti, prostitutke, studenti i pankeri počeli okupljati na tribinama stadiona Millerntor. Dok je većina navijača u Europi promicala rasizam i nasilje, navijači kluba St. Pauli pokretali su kampanje protiv rasizma i homofobije. Godine 2006. klub je organizirao Svjetsko prvenstvo za „nepriznate nacije“ i na taj način pružio šansu nacijama poput Tibeta da istaknu svoju zastavu. Jednom prilikom organizirana je prijateljska utakmica s Kubom kako bi se pokazala solidarnost s Fidelom Castrom (Montague, 2010).

Iako četvrt St. Pauli nema više od 30 000 stanovnika, prema nekim istraživanjima za klub navija više od 11 milijuna Nijemaca, što je otprilike svaki osmi stanovnik Njemačke. Također, klub ima nekoliko stotina fan-klubova po čitavom svijetu (Simović, 2012).

3.2.1. Atmosfera na stadionu i akcije navijača St. Paulija

Domaće utakmice na stadionu Millerntor pružaju jedinstvenu atmosferu u svijetu nogometa. Stadion postaje okupljalište ljudi iz svih društvenih slojeva, poput transvestita, studenata, lučkih radnika, anarhista, pa čak i prostitutki. Navijači St. Paulija pružaju jedinstvene prizore koji se nigdje drugdje na svijetu ne mogu vidjeti, pa se tako na stadionu može svjedočiti ljubavi navijača prema vlastitoj četvrti, nasljeđu i voljenome klubu (Newman, 2014). Navijači su diljem Njemačke poznati kao Gusari zbog prepoznatljivog simbola lubanje ispod koje se nalaze dvije prekrížene kosti koje simboliziraju borbu siromašnih. Cijene karata

za utakmice pristupačne su svima, a nezaposleni imaju popust (Simović, 2012). St. Pauli je prvi njemački klub koji je zabranio nacistička obilježja na stadionu, a osudio je rasizam i seksizam te je objavio podršku homoseksualnim skupinama. Za razliku od ostalih stadiona u Njemačkoj, na njihovu je stadionu dopušteno pušenje cigareta i pijenje alkohola. Također, imaju najveći udio ženskih navijača u njemačkom nogometu, a donedavno su imali predsjednika kluba koji je homoseksualac (Parker, 2010).

3.3. Rayo Vallecano

Rayo Vallecano španjolski je nogometni klub iz Madrida, smješten u četvrti Vallecas ("Rayo Vallecano"). Za razliku od brojnih klubova koji se smatraju predstavnicima svoje zemlje ili regije, Rayo čak ne predstavlja ni svoj grad, već je predstavnik četvrti Vallecas. Navijačka baza Raya nalazi se unutar granica Vallecasa, četvrti (*barria*) poznatoj po siromaštvu, otporu gentrifikaciji i radničkim borbama. Njihovi najvjerniji navijači Bukanerosi poznati su kao ekstremno lijevi ultrasi (navijači). Ta navijačka skupina nastala je 1992. godine, deset godina nakon Svjetskog prvenstva u Španjolskoj koje je donijelo veliko širenje navijačkog pokreta i osnivanje brojnih navijačkih skupina. Prema razini političke aktivnosti, Bukanerosi se nalaze u samom vrhu španjolske, ali i svjetske navijačke scene. Neprestano se bore protiv korupcije i komercijalizacije u modernom nogometu te njihovih zagovornika u španjolskoj ligi i savezu. Istovremeno zagovaraju antikapitalistička, antihomofobna, antirasistička i feministička načela (Čović, 2019). Čović (2019) još navodi da navijači Raya: „Često ističu transparente s porukama kao što su Rayo, radnička klasa i antifašizam; Siromašni, ali ponosni; Dalje od naših tijela (kao odgovor na kampanju za zabranu pobačaja), Nitko nije ilegalan (kao podršku izbjeglicama) ili Iako nas čeka samo bol i smrt... (stih pjesme *A las barricadas* iz vremena Španjolskog građanskog rata), popraćene bakljadama i živopisnim koreografijama.“ Godine 2010. Bukanerosi su bojkotirali domaće utakmice u znak prosvjeda protiv igranja utakmica petkom navečer (Cerna, 2012).

3.3.1. Povijesni razvoj i značaj Rayo Vallecana

Četvrt Vallecas oduvijek je bila siromašno naselje, nekadašnja općina koja je naknadno pripojena Madridu. Dvadesete i tridesete godine prošloga stoljeća bile su razdoblje političkih previranja koja su zahvatila mnoge dijelove Europe, pa tako i Vallecas. U

gradovima su djelovale brojne radničke, sindikalne i revolucionarne organizacije, a u jednom od lokalnih sindikata bio je aktivan i Amós Acero. On je bio učitelj poznat po opismenjavanju radnika i gradske sirotinje, a 1921. godine pristupio je Socijalističkoj radničkoj partiji. Deset godina poslije kralj Alfonso XIII. napušta zemlju, Kraljevina je ukinuta, a Španjolska je proglašena Republikom. Na lokalnim izborima koji su uslijedili, narod bira većinski ljevičarske kandidate, pa je tako u Vallecasu Acero postao prvi demokratski izabrani gradonačelnik. Razdoblje Republike donijelo je modernizaciju i demokratizaciju društva, pa tako i sporta. Osniva se Radnički nogometni savez koji je omogućio amaterskim momčadima odigravanje utakmica. Još 1924. godine osniva se nogometni klub punog imena Agrupacion Deportiva El Rayo - današnji Rayo Vallecano - koji pristupa Savezu. Međutim, razdoblje Republike nije dugo potrajalo jer 1936. godine Francisco Franco i njegovi pristaše provode puč, čime započinje Španjolski građanski rat u kojemu su se sukobili antifašističke republikanske snage i Francovi fašisti koje su podržavali Hitler i Mussolini. U ratu je Vallecasa imao stratešku ulogu jer se nalazio na putu iz Madrida u Valenciju, gdje se republikanska vlada sklonila od fašista. U ratu su brojne kuće najsiromašnijih slojeva bile bombardirane, a posljednjih dana rata Acero bježi u Valenciju, no biva uhićen i smješten u koncentracijski logor u kojem je na koncu i strijeljan. Politička stremljenja stanovnika Vallecasa nisu se izmijenila ni tijekom diktature Francisca Franca (1936. - 1975.). U drugoj polovici 20. stoljeća četvrt se značajno proširila i danas u njoj živi oko 300 000 ljudi. Uzrok tomu bile su migracije ljudi iz slabije razvijenih dijelova Španjolske, ali i doseljavanje Roma te migranata iz bivših kolonija poput Maroka (Čović, 2019).

3.3.2. Akcije navijača Rayo Vallecana

Pri kraju zimskog prijelaznog roka 2017. godine Rayo Vallecano igrao je katastrofalnu sezonu i kao pojačanje doveo je ukrajinskog napadača Romana Zozulyu iz Real Betisa. Njegova karijera u Rayu nije ni započela, a već je bila okončana u jednom od najvećih nogometno-političkih skandala te godine. Naime, Zozulya je šest mjeseci prije, prilikom dolaska u Betis, bio fotografiran na aerodromu u Sevilli u majici s logom bataljona Azov, ukrajinske paravojne organizacije poznate po isticanju neonacističkih simbola. Bukanerosi, navijačka skupina Rayo Vallecana, te su fotografije iznijeli u javnost, a ulice, tribine i stadion Vallecasa bili su prekriveni natpisima poput „Vallecasa nije mjesto za naciste“, „NOT WELCOME“ i „Zozulya odlazi“. U skandal se uključio i Javier Tebas, kontroverzni

predsjednik Primere i Segunde poznat po korupcijskim aferama, demoliziranju navijača i namještanju utakmica, izjavivši kako je nedopustivo da se u 21. stoljeću Zozulyi brani pravo na slobodu govora i pravo na rad. Na stranu Zozulye stala je i ukrajinska ambasada nastojavši ga prikazati kao mladog domoljuba koji voli svoju zemlju zahvaćenu ratom. Međutim, Bukanerosi nisu odustajali te su objavili dokument na devet stranica u kojem su naveli da Zozulya podržava zloglasni neonacistički bataljon Azov te da je pozirao sa slikom nacističkog kolaboracionista iz Drugoga svjetskog rata Stepana Bandere. Također, zamjerali su mu što je na društvenim mrežama dijelio fotografiju broja 1488. To je popularni neonacistički numerološki simbol, pri kojem broj 14 označava slogan od jednako toliko riječi („We must secure the existence of our people and a future for white children“, što u prijevodu znači: „Moramo osigurati postojanje naših ljudi i budućnost za bijelu djecu“), a broj 88 označava dvostruko osmo slovo abecede, HH, odnosno „Heil Hitler“. U epilogu afere uprava je pod pritiskom navijača poništila transfer (Čović, 2019). U prosincu 2019. godine Zozulya je kao igrač Albacetea gostovao na stadionu Vallecas na utakmici Druge španjolske lige. Ta je utakmica prva u povijesti u Španjolskoj koja je bila prekinuta zbog neprimjerenog skandiranja s tribina. Naime, igrači kluba Albacete u drugom su poluvremenu utakmice odbili izići na teren jer su Bukanerosi neprekidno skandirali Zozulyi da je nacist (Medo, 2019). Za sezonu 2015./2016. Rayo je predstavio gostujući dres crne boje s duginim prugama. Svaka je boja imala posebno značenje, pa je tako crvena predstavljala one koji se bore protiv side, narančasta one koji se bore za uključivanje u društvo ljudi s posebnim potrebama, žuta one koji ne gube nadu, zelena borbu za očuvanje okoliša, plava one koji se bore protiv zlostavljanja djece, a ružičasta sve žrtve nasilja. Sve boje zajedno posvećene su borbi protiv diskriminacije homoseksualaca. Klub je tada objavio da će sedam eura od prodaje tog dresa biti podijeljeno među udrugama koje se bore za navedene ciljeve (Goodwin, 2015).

4. Desno orijentirani navijači

Desno orijentirani navijači koriste se nogometnim stadionima za isticanje nacionalističkih simbola. Kao što je već rečeno u radu, ti simboli mogu imati pozitivnu i negativnu konotaciju. U pozitivnom smislu nacionalizam se poistovjećuje s domoljubljem ili patriotizmom („Nacionalizam“), pa tako „domoljubni“ navijači na tribinama stadiona ističu nacionalni identitet i nacionalne simbole poput zastave, jezika i domoljubnih pjesama. Primjer domoljubnih navijača može se vidjeti među ukrajinskim navijačima koji ističu zastave i skandiraju „Slava Ukrainu“ („Slava Ukrajini“) i „Heroyam Slava“ („Slava Herojima“) (Fisun, 2014, str.1). Međutim, među desno orijentiranim navijačkim skupinama nacionalizam se često zna poistovjetiti sa šovinizmom, ekstremnim i agresivnim oblikom nacionalizma („Šovinizam“). Te ekstremno desno orijentirane navijačke skupine poznate su po rasističkim ispadima i isticanju superiornosti određene rase i naroda te isticanju mržnje prema ostalim rasama i narodima. Također, ekstremno desne navijačke skupine ističu podršku i veličaju ratne zločince, poput navijača Zenita koji su istaknuli podršku srpskom ratnom zločincu Ratku Mladiću („UEFA charges Russia's Zenit,“ 2017) te navijača Lazija koji su istaknuli podršku još jednome srpskom ratnom zločincu Željku Ražnatoviću Arkanu (Guschwan, 2014, str. 892). Kao što se među ekstremno lijevo orijentiranim navijačima mogu vidjeti simboli lijeva totalitarnog režima komunizma, tako se među ekstremno desno orijentiranim navijačima mogu vidjeti simboli desnih totalitarnih režima, nacizma i fašizma, poput svastike, fascisa i fašističkog pozdrava (Haramija, 2017, str. 393 - 395). Najpoznatiji desno orijentirani navijači su navijačke skupine nogometnih klubova Zenit St. Petersburga, Lazia, Dynamo Kijeva, Beitar Jerusalema, Real Madrida, Espanyola, Paris Saint-Germaina i brojnih drugih (The Football Faculty, 2018). Ponašanja, simboli i akcije desno orijentiranih navijača opširnije će biti opisani u primjerima navijačkih skupina Zenit St. Petersburga, Lazia i Dynamo Kijeva.

4.1. Karakteristični simboli i znakovi ekstremno desno orijentiranih navijačkih skupina

Na nogometnim stadionima diljem Europe desno orijentirane navijačke skupine redovito ističu simbole i kodirane znakove kojima šalju poruke mržnje. Simboli i znakovi koje navijačke skupine najčešće ističu te njihova značenja bit će objašnjeni u nastavku rada (Fare network, 2016, str. 3).

„Svastika“ (kukasti križ): Svastika je bila službeni znak Nacional socijalističke njemačke radničke stranke (NSDAP) iz koje je proizašao nacizam. Može se naći na transparentima i odjeći među navijačima (slika 2). Također, postoje različite varijacije svastike, poput kolovrata koji se može naći na stadionima u Istočnoj Europi.

„Keltski križ“: Keltski je križ simbol kojim se koriste neonacisti širom svijeta, a označava nadmoć bijele rase. Jedan je od najčešće korištenih rasističkih simbola, a na nogometnim stadionima često se može vidjeti na transparentima, natpisima i šalovima. Također, često se rabi kao zamjena za slovo *O* (Fare network, 2016, str. 6).

„Ku Klux Klan“ (KKK): KKK je organizacija koja zagovara prevlast bijele rase u SAD-u. Najpoznatiji su simboli KKK-a bijeli križ na crvenoj pozadini s krvavom mrljom u sredini, koja predstavlja „prolivenu krv bijelaca“, i bijeli kostim sa šiljastom kapuljačom (slika 3). Njihove simbole često preuzimaju i ističu rasisti i neonacisti na stadionima.

„White power“/“White pride“: „White power“ („Bijela snaga“) i „White pride“ („Bijeli ponos“) slogani su koji označavaju nadmoć bijele rase (Fare network, 2016, str. 7).

„Blood & Honour“: Blood & Honour (Krv i čast) međunarodna je nacionalistička organizacija neonacističkih *skinheada* koju je osnovao Ian Stuart Donaldson, frontmen grupe Skrewdriver. „Blood & Honour“ bio je slogan ugraviran na noževima Hitlerove mladeži. Logo B&H može se naći na transparentima diljem europskih stadiona (Fare network, 2016, str. 9).

„Reichsadler (Nazi eagle)“: Nacistički simbol orla rabljen je za vrijeme Nacističke Njemačke. Najčešće se nalazi u kombinaciji sa svastikom ili keltskim križem. Danas se navijačke skupine koriste *Reichsadlerom* u kombinaciji sa simbolima nogometnih klubova (Fare network, 2016, str. 12).

„Konfederacijska zastava“: Konfederacijska zastava (slika 3) za neke simbolizira superiornost bijele rase, rasizam i veličanje ropstva, a većina je navijačkih skupina ističe kao „pobunjeničku“ zastavu, kako bi istaknule borbu juga protiv dominantnog sjevera (G., 2009).

Slika 2. Isticanje svastike (kukastog križa) na tribinama stadiona (Srulevitch, 2019)

Slika 3. Navijači Dynamo Kijeva u odori Ku Klux Klana (KKK) ističu konfederacijsku zastavu (Forrester, 2017)

4.2. Kodirana (šifrirana) slova i brojevi ekstremno desno orijentiranih navijačkih skupina

U mnogim europskim zemljama neonacističke su organizacije zabranjene, kao i simboli ekstremno desnih orijentiranih navijača. Kako bi zaobišli zabrane, ekstremističke skupine i neki pojedinci koriste se kodovima kako bi prenijeli svoje poruke i na taj način izbjegli kaznu. Taj se sustav često može vidjeti na nogometnim stadionima na kojima navijači nose majice ili ističu natpise ispisane takvim kodovima. Brojevi često označavaju odgovarajuća slova u abecedi.

„14“: Broj 14 kod je za poznati zloglasni slogan od 14 riječi američkog neonacista Davida Lanea koji glasi: „We must secure the existence of our people and a future for white children“, što u prijevodu znači: „Moramo osigurati postojanje naših ljudi i budućnost za bijelu djecu“. Često se može vidjeti na transparentima u kombinaciji s brojem 88.

„18“ i „Combat 18“: Broj 18 označava prvo i osmo slovo abecede, *A* i *H*, što je kod za inicijale nacističkog vođe Adolfa Hitlera, a može se naći na transparentima i odjeći. Također, nalazi se u imenu neonacističke organizacije Combat 18 (Fare network, 2016, str. 16).

„88“: Broj 88 označava nacistički pozdrav „Heil Hitler“. Nalazi se na dresovima navijača i transparentima neonacističkih navijačkih skupina (Fare network, 2016, str. 17).

5. Primjeri klubova s desno orijentiranim navijačkim skupinama

5.1. FC Zenit St. Petersburg

FC Zenit nogometni je klub iz St. Petersburga i igra u Ruskoj Premijer ligi. Osnovan je 1925. godine i jedan je od najuspješnijih i najbogatijih nogometnih klubova u Rusiji. Tijekom SSSR-a klub nije imao značajnijih uspjeha, no otkad je najveća ruska tvrtka Gazprom postala glavni sponzor kluba, u posljednjih desetak godina klub je osvojio niz trofeja među kojima se, uz nekoliko naslova prvaka Rusije, ističu Kup UEFA-e i UEFA Supercup 2008. godine (Ovsepyan, 2017, str. 287). Osim po uspjesima u posljednjih nekoliko godina, klub je poznat po ksenofobnim i rasističkim navijačima. O tome najbolje svjedoči transparent koji se veže uz Zenitove navijače, a glasi: „There is no black in Zenit's colours“ („Među bojama Zenita nema crne“) i jasno izražava stavove navijača koji se protive igranju tamnoputih igrača u njihovu klubu (Matusevich, 2013). Godine 2012. Zenitova navijačka skupina Landscrona objavila je manifest *Section 12* u kojem je tražila od uprave kluba da ne dovodi u klub tamnolute i homoseksualne igrače nakon što su prvi put u povijesti dva tamnolute igrača potpisala za klub, brazilski napadač Hulk i belgijski veznjak Axel Witsel. U manifestu se navelo da Zenitovi navijači nisu rasisti, ali da je tradicija kluba takva da ne dopušta igranje tamnolute igračima. Članovi Landscrone smatraju da bi u klubu trebali igrati igrači iz „bratskih“ slavenskih naroda poput Ukrajinaca i Bjelorusa, kao i igrači iz baltičkih zemalja i Skandinavije koji su po mentalitetu i kulturi bliži njima. Nekolicina tamnolute igrača odbila je potpisati za klub nakon što su im članovi Landscrone prijetili smrću, a uprava kluba nije osudila takvo ponašanje navijača. Zenitovi navijači također su rasistički vrijeđali vlastitog igrača Brazilca Hulka oponašajući glasanje majmuna svaki put kad bi Hulk primio loptu, a 2011. godine bacili su bananu prema Robertu Carlosu, igraču kluba Anzhija iz Makhachkale (Arnold i Veth, 2018, str. 90 - 91). Kako je jedna od odlika desno orijentiranih navijača veličanje ratnih zločinaca, tako su navijači Zenita jednom prilikom podigli transparent srpskom ratnom zločincu Ratku Mladiću nakon što je dobio doživotnu zatvorsku kaznu. Na transparentu je pisalo „Ratko Mladić - srpski heroj“ u cilju izražavanja podrške „pravoslavnoj“ braći Srbima, za što je UEFA kaznila navijače Zenita („UEFA charges Russia's Zenit,“ 2017). Zenitovi navijači, kao i navijači moskovskih klubova, rivali su s navijačima kluba Akhmata iz Groznyog (Republika Čečenija) i osjećaju mržnju prema njima, kao i prema navijačima Anzhija iz Makhachkale, glavnog grada

Republike Dagestan, čiji su stanovnici pretežno muslimani (Amatuni, 2018). Na utakmicama s Akhmatom i Anzhijem Zenitovi navijači često se sukobljavaju i rade incidente. Tako su na utakmici četvrtfinala ruskog kupa protiv Akhmata, koji se igrao u Groznyom u Čečeniji, počeli skidati majice i na taj način provocirali domaće navijače. Naime, u Čečeniji skidanje majica i pokazivanje gologa torza zabranjeno je i uvredljivo, pa su se domaći navijači, isprovocirani postupkom navijača Zenita, krenuli obračunati s njima, ali su redari pravovremenom reakcijom spriječili veći sukob (Pašić, 2020). Na jednoj od utakmica ovih dviju ekipa 2013. godine navijači Zenita spalili su čečensku zastavu, za što je Ruski nogometni savez kaznio klub s 300 000 ruskih rublja (Garrison Golubock, 2014).

5.2. S. S. Lazio

S. S. Lazio talijanski je nogometni klub iz Rima, osnovan 1900. godine. U svojoj povijesti osvajao je dva puta naslov prvaka Italije, u sezonama 1973./1974. i 1999./2000., sedam je puta osvajao talijanski kup i pet puta talijanski Superkup. Od međunarodnih trofeja osvojio je Kup pobjednika kupova i UEFA Supercup 1999. godine ("S. S. Lazio"). Osim po uspjesima Lazio je poznat po svojim navijačima i činjenici da je jedan od najpoznatijih navijača kluba bio poznati talijanski diktator i utemeljitelj fašizma Benito Mussolini, koji je Italijom vladao od 1925. do 1943. godine (Kassimeris, 2011, str. 683). Mussolini se koristio nogometom kao sredstvom za jačanje nacionalnog identiteta, pa je tako talijanizirao imena nogometnih klubova poput Associazione Calcio Milana koji je postao Milano i Football Club Internazionale Milana kojemu je ime promijenjeno u Ambrosiana (Kassimeris, 2011, str. 677). Za vrijeme njegove vladavine osnovane su Serie A i Serie B, prva i druga nogometna liga kakve danas poznajemo i u kojoj su smjeli igrati samo Talijani te potomci prognanih Talijana iz Južne Amerike. Kako bi napravio mjesta na kojima će se masa ljudi okupiti i gledati nogomet, Mussolini je počeo graditi stadione diljem Italije i poticao je jačanje talijanskih klubova koji su u Italiji i diljem Europe trebali promicati fašizam. Za vrijeme fašizma na dresu talijanske reprezentacije bio je istaknut mali fašistički amblem, a nogometaši su prije utakmica pozdravljali (salutirali) Mussolinija „rimskim“ (fašističkim) pozdravom. Putem talijanske nogometne reprezentacije Mussolini je najviše promovirao fašizam, a uspjesi reprezentacije, poput osvajanja svjetskih nogometnih prvenstava 1934. i 1938. godine te osvajanja Olimpijskoga nogometnog turnira 1936. godine, pomogli su mu da istakne snagu fašističkog pokreta (Kassimeris, 2011, str. 678). Godine 2002. Europski nadzorni centar za

rasizam i ksenofobiju (European Monitoring Centre on Racism and Xenophobia) objavio je izvješće pod nazivom *Rasizam, nogomet i internet (Racism, Football and the Internet)* u kojem se ustanovilo da internetske stranice talijanskih i španjolskih navijačkih skupina sadrže najviše rasističkih, ksenofobnih i antisemitskih poruka, simbola, slogana i referencija u odnosu na navijače iz ostalih dijelova Europe (Kassimeris, 2011, str. 682). Među njima stranica s najvećim brojem diskriminirajućih sadržaja, poput velikog broja rasističkih poruka, fašističkih simbola i antisemitskih izjava bila je stranica navijačke skupine Lazio *Irriducibili*. Irriducibili su jedna od najpoznatijih i najutjecajnijih ekstremno desnih navijačkih skupina u Europi, a mnoge druge desno orijentirane navijačke skupine nastoje ih oponašati. Još iz razdoblja vladavine Mussolinija S. S. Lazio bio je povezivan s fašizmom, a sâm diktator bio je navijač rimskog kluba. Ta veza s fašističkim pokretom i diktatorom ponovno je ojačala 1987. godine osnutkom navijačke skupine Irriducibili (Nesalomljivi). Skupina je odlazila na utakmice kluba na kojima je isticala svoja diskriminirajuća stajališta prema izbjeglicama i imigrantima iz afričkih i balkanskih zemalja. Osim po rasističkim stajalištima skupina se ponosi i fašističkim nasljeđem Italije, pa redovito prilikom intoniranja talijanske himne salutira fašističkim pozdravom. Irriducibili su poznati i po antisemitskim porukama koje najčešće ističu prilikom igranja protiv gradskog rivala A. S. Rome, kluba koji je u svojoj povijesti imao nekoliko predsjednika sa židovskim podrijetlom (Kassimeris, 2011, str. 683).

5.2.1. Simboli i ponašanja navijača Lazija

Službeni je simbol nogometnog kluba Lazio orao, simbol antičkog Rima kojim se koristio i Mussolini za vrijeme fašizma. Navijači Lazija desno su orijentirani, a neke skupine među navijačima izjašnjavaju se kao ekstremno desne i promoviraju neofašističku ideologiju te promiču nacionalizam, rasizam i ksenofobiju (Guschwan, 2016, str. 297). Navijačka skupina Irriducibili svoju povezanost s Mussolinijem i fašizmom pokazala je u nekoliko navrata. Jednom su prilikom navijači prije uzvratne utakmice Kupa Italije protiv kluba A. C. Milana podigli transparent s natpisom „Slava Benitu Mussoliniju“ i pritom salutirali fašističkim pozdravom. Transparent su podignuli u blizini Piazzale Loreto, trga u Milanu na kojemu je Mussolinijevo mrtvo tijelo bilo naopako obješeno 1945. godine (Mezzofiore, 2019). Navijači Lazija poznati su i po rasizmu, pa su tako početkom 2020. godine rasistički vrijeđali Marija Balotellija, tamnoputoga talijanskog nogometaša. Balotelli je ponašanje navijača nazvao sramotnim, a Disciplinska komisija Serie A kaznila je Lazio s 20 000 eura

(“Lazio fined only,” 2020). Navijači su također rasistički vrijeđali tamnoputog igrača A. C. Milana Tiemouea Bakayoka koji im se zamjerio jer je ismijao igrača Lazija Francesca Acerbija nakon izjave da je Lazio bolja momčad od Milana. Taj mu potez navijači Lazija nisu zaboravili te su ga rasistički vrijeđali skandirajući mu: „Ova banana je za tebe“ (Dawnay, 2019). Lazijevi navijači u nekoliko su navrata na tribinama isticali antisemitske slogane i poruke. Godine 1992. za klub je potpisao tamnoputi nizozemski nogometaš Aaron Winter koji je prešao u Lazio iz Ajaxa. Osim što je bio tamnoput, navijačima je smetalo što je Winter igrao za Ajax, klub s velikim brojem židovskih navijača. Već na prvom treningu navijači su pisali grafitu kojima su mu poručili da nije dobrodošao u klub. Židovska populacija u Rimu većinski navija za gradskog rivala Romu i često je na udaru ekstremnih navijača Lazija. U travnju 2001. godine navijači Lazija izvjesili su transparent upućen Romi, na kojem je pisalo: „Klub Crnaca koje vode Židovi“ (Stratton, 2015, str. 294). Na jednom derbiju između Rome i Lazija 1999. godine navijači su izvjesili veliki transparent upućen navijačima Rome, a glasio je: „Auschwitz je vaša domovina, pećnica je vaša kuća“ (slika 4). Godine 2017. oblijepili su južnu tribinu stadiona Olimpico, na kojem su inače smješteni navijači Rome, slikama Anne Frank odjevene u dres gradskog rivala Rome. Anne Frank bila je židovska djevojčica, žrtva holokausta koja je postala poznata kao autorica dnevnika u kojem je opisivala strahote za vrijeme Drugoga svjetskog rata (Dampf, 2017). Lazijevi navijači 2012. godine u Rimu su se sukobili s navijačima londonskog kluba Tottenham Hotspura koji, poput Ajaxa, ima veliku potporu židovske zajednice. U jednom kafiću grupa od četrdesetak maskiranih navijača Lazija napala je i ozlijedila desetak navijača Tottenhama, od kojih je jedan bio izboden nožem. Tijekom utakmice navijači Lazija razvili su transparent na kojem je pisalo: „Free Palestine“ („Slobodna Palestina“), a uz to su pjevali pjesme antisemitskog sadržaja (Stratton, 2015, str. 300). Godine 2001. Irriducibili su razvili transparent „U čast tigru Arkanu“ („Honor to the tiger, Arkan“), u čast srpskoga ratnog zločinca Željka Ražnatovića poznatog pod nadimkom Arkan (Guschwan, 2014, str. 892). Taj transparent naišao je na velike kritike javnosti, a Irriducibili su se branili tvrdnjom da su transparent razvili zbog prijateljstva igrača Lazija Siniše Mihajlovića i Arkana (Guschwan, 2014, str. 893).

Slika 4. Antisemitski transparent navijača Lazija upućen navijačima Rome: „Auschwitz je vaša domovina, pećnica je vaša kuća“ (Dampf, 2017)

5.3. FC Dynamo Kijev

FC Dynamo Kijev ukrajinski je nogometni klub iz glavnog grada Kijeva. Osnovan je 1927. godine, najtrofejniji je ukrajinski klub i smatra se najboljim klubom Istočne Europe 20. stoljeća. Tijekom svoje povijesti osvojio je rekordnih 15 naslova prvaka Ukrajinske Premier lige, 11 puta osvojio je Ukrajinski kup, a osam puta Ukrajinski superkup. Za vrijeme SSSR-a osvojio je rekordnih 13 naslova prvaka SSSR-a, a od međunarodnih trofeja ističu se dva Kupa pobjednika kupova te jedan UEFA Supercup. Zbog velikih uspjeha na domaćim i međunarodnim natjecanjima klub je postao simbol ukrajinskoga nacionalnog ponosa i najpopularniji klub bivšeg SSSR-a (“FK Dinamo Kijev“). Osamdesetih godina 20. stoljeća počinju se pojavljivati navijačke skupine u SSSR-u, a jedna je od najvećih bila navijačka skupina Dynamo Kijeva. Oni su se u tom razdoblju fizički sukobljavali s navijačima najvećeg rivala, Spartaka iz Moskve. Dana 20. rujna 1987. godine zabilježen je jedan od najvećih sukoba među navijačima u SSSR-u kada se na Središnjem željezničkom kolodvoru u Kijevu

sukobilo 500 huligana Dynama i 400 huligana Spartaka (Shvets, 2016, str. 148). Većina navijačkih skupina ukrajinskih klubova desno je orijentirana, pa tako i navijačka skupina Dynamo Kijeva, koja je u prijateljskim odnosima s navijačima ukrajinskih klubova Dnipro Dnipropetrovska i Karpaty Lviva, također desno orijentiranima. Navijačke skupine navedenih klubova najčešće se sukobljavaju s navijačima Arsenal Kijeva, Chornomorets Odese i Metalurh Zaporzhya zbog bliskih odnosa tih klubova s moskovskim klubovima, koje su uspostavili još za vrijeme SSSR-a. Ipak, najveće „političko“ rivalstvo navijači Dynama imaju s navijačima Arsenala iz Kijeva, koji su poznati po ekstremnim lijevim, pa čak i antiukrajinskim stajalištima (Shvets, 2016, str. 150). Sredinom dvijetisućitih godina koalicija među navijačima Dynama, Dnipra i Karpatya promovirala je na stadionima ukrajinski nacionalizam. Ubrzo su im se pridružili i navijači ostalih ukrajinskih nogometnih klubova, pa su tako na stadionima diljem Ukrajine i ostatka Europe promicani ukrajinski nacionalni simboli i slogani. Osim isticanja simbola navijači na stadionu skandiraju „Slava Ukrainu“ („Slava Ukrajini“) i „Heroyam Slava“ („Slava Herojima“) (Fisun, 2014, str. 1). Navijači Dynamo Kijeva bili su prva navijačka skupina koja se počela baviti političkim pitanjima u Ukrajini. Godine 2012. Dmytro Pavlychenko i njegov sin Serhiy, obojica navijači Dynama, bili su optuženi za ubojstvo Serhiya Zubkova, sudca Okružnog suda u Kijevu. Iako su se izjasnili kao nevini, a velik broj dokaza to je i potvrđivao, osuđeni su na kaznu zatvora od 13 godina. Nakon presude navijači Dynama, zajedno s još nekim navijačkim skupinama, priredili su velike demonstracije u Kijevu u znak podrške Pavlychenkima tražeći njihovo puštanje na slobodu. Na nogometnim stadionima diljem Ukrajine i Europe navijači su podigli transparent „Free Pavlychenko“ u znak potpore političkim zatvorenicima. Ipak, 2014. godine nakon Euromajdana Ukrajinski je parlament donio odluku o oslobađanju Dmytra i Serhiya Pavlychenka (Fisun, 2014, str. 2).

5.3.1. Uloga navijača Dynamo Kijeva u Ukrajinskoj krizi 2014. godine

Ukrajinska kriza naziv je za skup događaja koji su se zbivali u Ukrajini od studenoga 2013. godine kada je tadašnji ukrajinski predsjednik Viktor Janukovič, protivno želji većine građana, odbio potpisati sporazum o suradnji i približavanju Europskoj uniji te se okrenuo suradnji s Rusijom. Ta odluka dovela je do velikih prosvjeda diljem Ukrajine, a najveći su bili na kijevskome glavnom trgu Majdanu po kojem su i prosvjedi dobili ime Euromajdan. Euromajdan je odnio velik broj žrtava, a završen je krajem veljače 2014. godine kada je

proruski predsjednik Janukovič pobjegao u Rusiju. Za privremenog predsjednika države imenovan je Oleksandar Turčinov koji je najavio okretanje Ukrajine prema zapadu. Rusija nije priznavala novu ukrajinsku prozapadnu vladu i kao odgovor na njezino uspostavljanje, anektirala je Krim uz pomoć vojske i mjesnoga ruskog stanovništva u ožujku 2014. godine. Početkom travnja proruski aktivisti zauzimaju zgrade regionalne uprave u Donjecku i Harkovu na istoku Ukrajine te traže referendum o odcjepljenju od Ukrajine. Ukrajina na to reagira te dolazi do oružanog sukoba na istoku zemlje, koji se od početka travnja 2014. godine pa sve do danas vodi između ukrajinskih vojnih i paravojnih formacija na jednoj strani te proruskih separatističkih paravojnih formacija potpomognutim vojnicima iz Rusije na drugoj strani. U nekoliko izravnih sukoba između suprostavljenih strana zabilježen je velik broj žrtava s obje strane (Birkenstock i Slanjankić, 2014). U Ukrajinskoj krizi veliku ulogu imale su navijačke skupine, a jednu od najvažnijih uloga imala je navijačka skupina Dynamo Kijeva. Početkom Euromajdana pokušali su zauzeti zgradu predsjedničke uprave u Bankovoj ulici u Kijevu, a ubrzo su im se priključile i ostale navijačke skupine poput navijača Karpaty Lviva i manjih skupina sa zapada Ukrajine. Mnogi navijači bili su članovi Desnog sektora, društvenog pokreta i političke stranke krajnje desne političke orijentacije koja je uz navijačke skupine okupljala i desne i ekstremno desno orijentirane nacionalističke organizacije, poput Patriot of Ukraine, Volya i UNA-UNSC. Pokret je imao veliku ulogu tijekom Euromajdana, a promicao je ukrajinski nacionalizam i antirusizam. Zbog novonastale situacije u Ukrajini početkom veljače 2014. godine navijači gotovo svih ukrajinskih klubova objavili su privremeno primirje i udruženje radi dobrobiti Ukrajine (Fisun, 2014, str. 2-3). Tijekom euromajdanskih prosvjeda navijači diljem Ukrajine sukobljavali su se s titushkima, plaćenicima koje je vlada zaposlila da napadaju mirne prosvjednike u Kijevu i u ostalim dijelovima Ukrajine (Fisun, 2014, str. 3-4). Početkom rata u istočnoj Ukrajini mnogi navijači pristupili su Oružanim snagama Ukrajine, kao i dobrovoljačkim bataljonima (bojnama), poput bataljona Azov, Aydar, Dnipro-1 i Donbass, kako bi se borili protiv neprijateljske ruske vojske (Fesenko, 2016). Najviše navijača pridružilo se bataljonu Azov, ekstremno desnoj paravojnoj skupini koja se, osim po borbi za suverenitet Ukrajine, ističe po neonacističkim simbolima i idealiziranju bijele rase. Bataljon je podržao Roman Zozulya, bivši napadač Dynamo Kijeva, fotografiravši se s logom bataljona Azov na aerodromu u Sevilli. Zbog slike i otvorene podrške bataljonu Zozulya je izazvao skandal jer ekstremno lijevi navijači Rayo Vallecana, kluba za koji je potpisao, nisu htjeli da „nacist“ igra za njihov klub. Zozulya se branio tvrdeći da nije nacist i rasist, već ukrajinski domoljub koji podržava svoju zemlju u borbi s ruskim separatistima (Čović, 2019).

5.3.2. Ostale akcije navijača Dynamo Kijeva

White Boys Club, desno orijentirana navijačka skupina Dynamo Kijeva, poznata je po isticanju nacističkih simbola, rasizmu i sukobima s ostalim navijačkim skupinama (Lockett, 2018). Na utakmici 2017. godine protiv najvećeg rivala Shakhtar Donetska nosili su bijele kostime sa šiljastim kapuljačama, obilježja Ku Klux Klana (KKK). KKK rasistička je organizacija koja zagovara prevlast bijele rase. Neki od navijača nosili su i bijele maske i mahali bijelim zastavama te dobacivali rasističke povike tamnoputim igračima Shakhtara tijekom utakmice. Također, nekolicina navijača na bijelim kostimima imala je istaknut nacistički simbol svastiku, a tijekom utakmice navijači su izvjesili veliki rasistički transparent na kojem je pisalo „100 % white“, a označava superiornost bijele rase. Godine 2013. jedna grupa navijača Dynama fotografirala se ispred Shakhtarova autobusa u kostimima KKK-a držeći konfederacijsku zastavu, simbol ekstremno desnih navijačkih skupina (Forrester, 2017). Godine 2019. Dynamovi navijači rasistički su vrijeđali Taisona i Dentinha, tamnolute igrače Shakhtara. Taison je reagirao i napucao loptu prema navijačima Dynama pritom im pokazujući srednji prst, za što mu je sudac dodijelio crveni karton (Coleman, 2019). Iste godine na utakmici Europske lige protiv kluba Chelsea navijači su rasistički vrijeđali tamnolute igrača Chelsea Calluma Hudson-Odoia oponašajući glasanje majmuna (Westwood, 2019). Za vrijeme SSSR-a huligani Dynamo Kijeva najviše su se sukobljavali s huliganima Spartaka iz Moskve, najvećeg rivala iz tog vremena, no danas se najviše sukobljavaju s ekstremno lijevim navijačima gradskog rivala Arsenala iz Kijeva. U velikom sukobu između navijača gradskih rivala 22. srpnja 2012. godine u centru Kijeva ozlijeđeno je i hospitalizirano nekoliko navijača obaju timova (Shvets, 2016, str. 149).

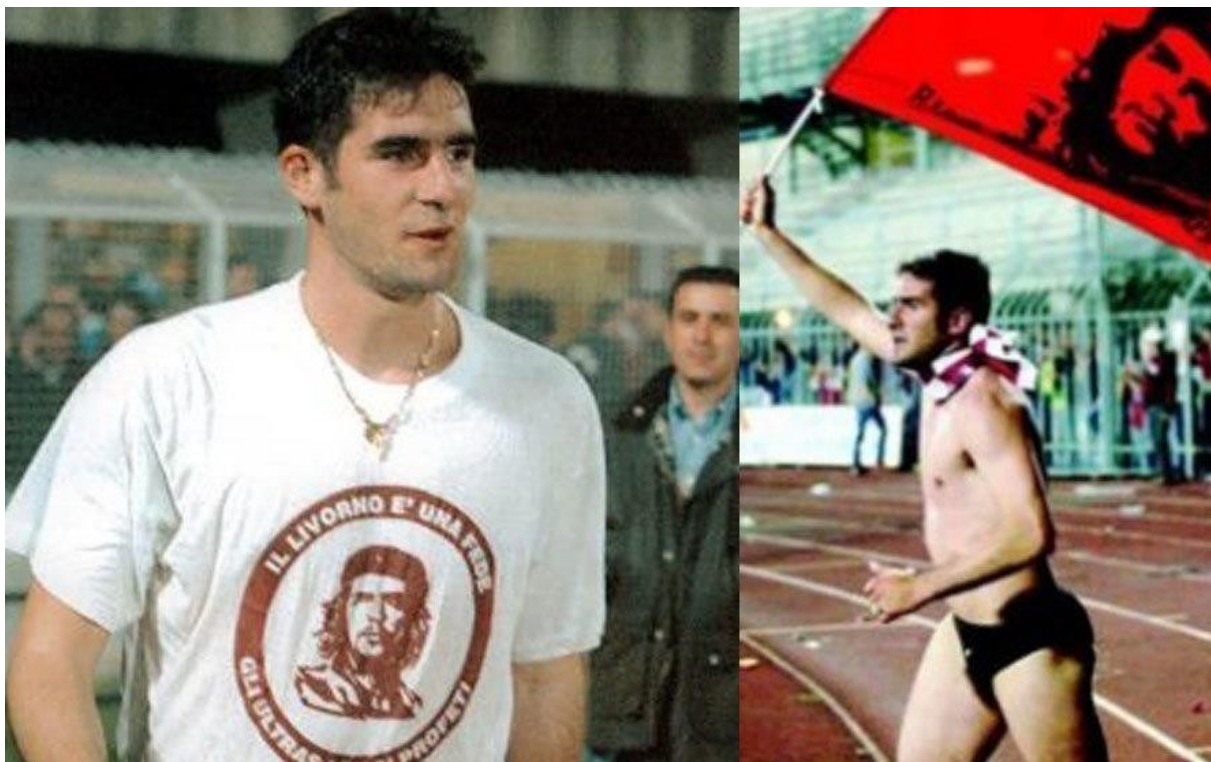
6. Usporedba nogometaša koji zastupaju lijevu odnosno desnu političku ideologiju

6.1. Cristiano Lucarelli vs Paulo di Canio

Stanovnici Livorna snažno su privrženi svomu rodnom gradu. Talijanski je izraz za taj afinitet *campanilismo*, što doslovno znači *ljubav prema zvoniku*, a odnosi se na ljubav prema svome rodnom kraju (Doidge, 2013, str. 249). Cristiano Lucarelli (slika 5), bivši talijanski nogometaš i trener, rođen je u Livornu ("Cristiano Lucarelli") i simbol je tipičnog stanovnika toga grada. (Doidge, 2013, str. 250) Odrastao je u radničkoj četvrti Livorna poznatoj kao Šangaj, koja je kao i cijeli grad poznata po simpatiziranju komunizma. Okruženje u kojemu je odrastao, utjecalo je na Lucarellija koji je od ranih dana iskazivao simpatije prema komunizmu i Che Guevari. (Nolan, 2015). Društven i politički aktivan, ima utjecaj na mlade navijače. Bio je dio navijačke skupine *Brigate Autonome Livornesi (BAL)*, navijača nogometnog kluba Livorna, i dijelio je njihov politički identitet, a na dresu je nosio broj 99 koji je označavao godinu osnivanja te navijačke skupine (Doidge, 2013, str. 250). Jednom prilikom, dok je igrao za talijansku U-21 reprezentaciju, slavio je gol tako što je podignuo dres i istaknuo sliku Che Guevare. Također, slavio je golove komunističkim pozdravom podižući ispruženu ruku sa stisnutom šakom, a zvuk na mobitelu poznata mu je komunistička pjesma *Bandiera rossa*. Jednom prilikom dao je izjavu koju je poslije povukao - da Livorno nema simpatije sudaca jer su komunisti (Silver, 2013). Paolo di Canio (slika 6) bivši je talijanski nogometaš i trener, široj javnosti poznat po salutiranju fašističkim pozdravom ispred sjeverne tribine (Curva Nord) Olimpijskog stadiona u Rimu, na kojoj se nalaze navijači Lazija (Guschwan, 2014, str. 889). Iako rođen u radničkoj četvrti Rima, u kojoj većina stanovnika navija za gradskog rivala Romu, od malih je nogu navijao za Lazio. Kao dijete živio je nezdravim načinom života i imao je zdravstvene probleme, međutim uspio je ostvariti svoj san i potpisati za voljeni klub. Odmah pri dolasku u klub počeo je kao navijač ići na gostujuće utakmice Lazija, na kojima je razvio prijateljstvo s navijačkom skupinom *Irriducibili*. Na gostovanjima se susreo s raznim oblicima huliganizma, pa je tako gađan kamenjima, na njega je bačen suzavac, a i sukobljavao se s policijom (Nolan, 2015). Nakon što je salutirao fašističkim pozdravom, Di Canija su mnogi javno kritizirali, a on se branio tvrdeći da je salutirao starim rimskim, a ne fašističkim pozdravom. No ta mu izjava nije držala vodu jer je u prošlosti javno izrazio divljenje prema Benitu Mussoliniju, a navijači Lazija, kojima je pozdrav bio upućen, poznati su po simpatiziranju fašističkog pokreta (Guschwan, 2014, str.

889). Di Canio je salutirao navijačima u nekoliko navrata, i to na utakmicama protiv Rome, koja je predstavnik ljevice u Rimu, i Livorna, čiji su navijači poznati po svojoj ekstremno lijevoj orijentaciji i veličanju komunizma (“Di Canio in trouble,” 2005). U jednom intervjuu 2006. godine Di Canio je izjavio: „Ja sam fašist, a ne rasist.“ (Nolan, 2015). Zbog simpatiziranja fašizma Di Canio je imao problema tijekom igracke i trenerske karijere, pa je tako 2011. godine, prilikom preuzimanja engleskog kluba Swindon Town, glavni sponzor kluba GMB otkazao suradnju s klubom (“Swindon sponsor pulls out,” 2011). Di Caniovo tijelo prekriva 14 tetovaža od kojih nekolicina simbolizira fašizam. Na bicepsu desne ruke istetovirana mu je latinska riječ *Dux* (*vođa*), što u prijevodu na talijanskom znači *Il Duce*, a odnosi se na nadimak Benita Mussolinija. Zbog navedene tetovaže dobio je otkaz na televiziji Sky Sport Italia, na kojoj je radio kao sukomentator, jer se u emisiji pojavio s majicom kratkih rukava i na taj način istaknuo kontroverzni natpis. Na podlaktici desne ruke nalazi mu se keltski križ, simbol ekstremne desnice. Preko cijelih leđa istetoviran mu je orao, fašistički simbol kojim se koristio Mussolini, a ispod orla nalazi se slika Mussolinija s vojnom kacigom. Na slici se nalazi i fascis, snop pruča sa sjekirom koji je bio simbol vlasti, moći i pravde u starom Rimu, a Mussolini se njime koristio kao jednim od simbola po kojem je fašistički pokret dobio ime (“Paolo Di Canio’s 14 Tattoos & Their Meanings“). Ipak, 2017. godine u intervjuu za britanski tabloid *Sun* Di Canio je izjavio da mu je salutiranje fašističkim pozdravom najveća pogreška u životu te da nije rasist i antisemitist, a da tetovaže na njegovu tijelu simboliziraju pogreške koje je radio u prošlosti (Forrester, 2017).

Iako simpatiziraju i promiču dijametralno suprotne političke ideologije (Lucarelli komunizam, a Di Canio fašizam), obojica nogometaša živjela su sličnim životima. Odrasli su u siromašnim radničkim četvrtima, a svoju ljubav i strast prema rodnom kraju prenijeli su na Livorno i Lazio, nogometne klubove u kojima su igrali. Zbog političkih akcija i gesta tijekom karijera puno su više ostali zapamćeni po političkim stavovima i ideologijama koje simpatiziraju i promiču nego po izvedbama na terenu. Iako su većini laika Lucarelli i Di Canio poznati kao „komunist“ i „fašist“, Lucarelli među navijačima i građanima Livorna, a Di Canio među navijačima Lazija imaju status legendi (Nolan, 2015).

Slika 5. Cristiano Lucarelli s majicom i zastavom s likom Che Guevare (Marca, 2017)

Slika 6. Paulo di Canio salutira fašističkim pozdravom (Silver, 2013)

7. Ideologija regionalizma na primjeru Španjolskih nogometnih klubova

U svojoj knjizi *Ljepotica i zvijer: mali kompendij hrvatskog regionalizma* Neven Šantić (2013) navodi definicije regije i regionalizma. Navodi da su regije: „Područja unutar određene države, sa zasebnim karakteristikama koje je čine samosvojom i koherentnom cjelinom u odnosu na državnu i lokalnu vlast, s vlastitim političkim i upravnim institucijama.“ (str. 17), a da je regionalizam: „Ideologija (ili, ublaženo ideološko usmjerenje) koja zagovara jačanje regionalne vlasti u odnosu na državnu (ali i lokalnu) kako bi kroz vlastite institucije imala što veću kontrolu ukupnih političkih, gospodarskih i ostalih procesa na određenom području.“ (str. 18). Ideologija regionalizma u Španjolskoj može se definirati kroz težnje određenih regija, poput Galicije, za većom autonomijom i težnje za separatizmom dviju regija, Baskije i Katalonije. *Oxford Learner's Dictionary* definira separatizam kao težnju grupe ljudi unutar neke zemlje da se odvoji od ostatka zemlje i formira vlastitu vladu („Separatism“). Do buđenja regionalizma u Španjolskoj dolazi krajem 19. stoljeća kada dio španjolskih kolonija, poput Kube, Portorika i Filipina, postaje neovisno. To je bio poticaj Baskima i Kataloncima da se bore za svoju samostalnost. U Ustavu Druge Španjolske Republike iz 1931. godine zapisano je pravo regija na autonomiju, koju prvo ostvaruju Katalonija i Baskija 1932. godine. Nastojanja ostalih regija, poput Galicije, Andaluzije i Aragona, za autonomijom prekinuo je 1936. godine Španjolski građanski rat. Nakon tri godine rata u sukobu između republikanaca s jedne strane i nacionalističkih trupa generala Francisca Franca potpomognutim fašističkom Italijom i nacističkom Njemačkom s druge strane pobjedu su odnijele Francove trupe. Nakon rata Franco uspostavlja diktaturu, a iako je bio rodom iz Galicije, njegov način vladanja temeljio se na centralizaciji države i sprečavanju ikakve pomisli na nacionalizam i separatizam u regijama. Bilo kakva stajališta ili simboli vezani za regionalizam i nacionalizam po regijama bili su ukinuti i uništeni. Sve regionalne zastave poput Senyere i Ikurriñe bile su zabranjene, a govorenje regionalnim jezicima poput katalonskoga i baskijskoga kažnjavalo se zatvorom. Također, imena nogometnih klubova su hispanizirana pa je tako FC Barcelona postala Club de Fútbol de Barcelona, Athletic Bilbao preimenovan je u Atletico Bilbao, a Sporting Gijon u Deportivo Gijon. Iako rodom iz Galicije, Franco je bio navijač najboljega španjolskog nogometnog kluba Real Madrida (Storer, 2015, str. 7). Svoju politiku provodio je i u nogometu, pa je tako Real Madrid Francu postao instrument za promicanje i jačanje španjolskog identiteta. Francov režim je provjeravao predsjednike svih ostalih nogometnih klubova, a sumnjalo se da je Franco

podmićivao sudce kako bi Realu osigurao pobjede na utakmicama. Franco je namjeravao isključiti sve regionalne identitete i kao sportski instrument služio mu je Real Madrid, pa je tako madridski klub postao simbolom središnje države i cjelokupnoga španjolskog identiteta (Bosiljevac, 2017, str. 96). U suvremenoj Španjolskoj postoji snažna i značajna povezanost između ideologije regionalizma i nogometa, pa se tako na stadionima nogometnih klubova Athletic Bilbao, FC Barcelone i Deportivo la Corune može vidjeti promidžba regionalizma i separatističkih ideja (Bosiljevac, 2017, str. 92).

7.1. Athletic Bilbao

Athletic Club nogometni je klub iz grada Bilbao, iz autonomne pokrajine Baskije. Igra na stadionu San Mamés, nazvanom prema crkvi u blizini stadiona. Osnovan je 1898. godine i jedan je od triju klubova uz Real Madrid i Barcelonu koji nikada nije ispao iz prve španjolske lige od njezina osnutka 1929. godine. Jedan je od najtrofejnijih španjolskih nogometnih klubova te je u osam navrata osvajao španjolsko prvenstvo, 24 puta Kup kralja, jednom Superkup 1985. godine, a 1977. godine igrao je finale Kupa UEFA-e (“Athletic Bilbao”). Bosiljevac (2017) navodi kako klub: „Specifičan je po tome što za njega mogu igrati samo igrači koji su rođeni u Baskiji ili žive ondje i smatraju se Baskima. Njegovi su članovi oni koji su prošli sve njegove mlađe uzraste ili su kao igrači formirani u nekom drugom baskijskom klubu. Ta klupska politika na snazi je od 1912. godine, a tijekom Francove diktature smatrala se simbolom baskijskog identiteta. Prema pisanju medija, Baske se smatra rasistima koji ne žele da stranci igraju za njih. No, s druge strane, radi se o njihovoj želji da očuvaju svoju malu zajednicu netaknutom, i to najviše putem jezika koji je ključan element njihova identiteta.“ (str. 97). Baskija je regija u Španjolskoj koja je jedna od najžešćih pristalica odvajanja regije od matične države. Svoje težnje i zahtjeve za neovisnošću potkrepljuje činjenicama kao što su povijest jezika, rasna superiornost (čistoća krvnih linija) (Storer, 2015, str. 10) i činjenica da je uz Kataloniju Baskija najbogatija španjolska regija s dvostruko nižom stopom nezaposlenosti u odnosu na ostatak Španjolske, zbog čega regija mora potpomagati ostale, slabije razvijene dijelove Španjolske, što im ne ide u prilog (Bosiljevac, 2017, str. 96). Baskijski jezik jedan je od najstarijih jezika na svijetu i jedini preindoeuropski jezik koji se danas govori u Europi. Jezik je postojao već u brončanom dobu, otprilike dvije tisuće godina prije Kristova rođenja, kada su se indoeuropska plemena počela seliti u Europu (Storer, 2015, str. 6). Kako bi promijenio status Baskije Arana Goiri (Sabino Arana), utemeljitelj baskijskog

nacionalizma, 1895. godine osnovao je Baskijsku nacionalističku stranku (*Partido Nacionalista Vasco*) koja mu je služila kao platforma za iskazivanje nacionalističkih težnji. Prije osnivanja stranke osmislio je Ikurriñu - zastavu Baskije, himnu i naziv države Euskadi te je napisao *Bizkaia por su independencia* (*Biskaja za svoju neovisnost*), temeljnu knjigu baskijskih nacionalista. Zbog svoje borbe za neovisnost Baskije postao je heroj i kulturna osoba za Baske (Storer, 2015, str. 10). Tijekom Francove diktature 1959. godine osnovana je ETA (Euskadi Ta Askatasuna), što u prijevodu s baskijskoga znači *Baskija i sloboda*. ETA je bila baskijska paravojna organizacija koja je osnovana kao studentski pokret Baska protiv Francove diktature, a pretvorila se u terorističku organizaciju i smatra se odgovornom za 829 ubojstava do 2011. godine (Bosiljevac, 2017, str. 97-98). ETA je igrala važnu ulogu u borbi protiv fašizma i u borbi za demokraciju te, usprkos tomu što je bila teroristička organizacija, mnogi su Baski smatrali da se bore za pravdu. Također, borila se protiv centralizma i zalagala se za neovisnost Baskije. Najpoznatija akcija ETA-e bila je ubojstvo admirala Luisa Carrera Blanca, nesuđenoga Francova nasljednika 1973. godine. Taj je atentat bio značajan jer je predstavljao najveći otpor Francovu režimu još od početka građanskog rata 1936. godine. Brojne akcije ETA-e donijele su porast nacionalističkih obilježja u cijeloj zemlji, a ponajviše u Baskiji (Storer, 2015, str. 13).

7.1.1. Navijači Athletic Bilbaa

Najstrastvenija navijačka skupina Athletic Bilbaa, poznata pod nazivom Herri Norte Taldea (The Northerners), osnovana je početkom osamdesetih godina 20. stoljeća. Trenutno ima oko dvjesto članova, a navijači se izjašnjavaju kao antifašisti i antirasisti te se zalažu za neovisnost države Baskije ("Spain's soccer hooligan map", 2014). Zbog političke orijentacije navijačka skupina HNT ima mnogo problema s pripadnicima vlasti, što je vidljivo kad se navijači Athletic Bilbaa, pristalice baskijske neovisnosti, sukobljavaju s policijom na domaćim i gostujućim utakmicama kluba (Karl, n.d.). HNT je najveći rival najstrastvenijoj navijačkoj skupini kluba Real Madrid, poznatoj kao Ultras Sur. Mržnja između ovih dviju navijačkih skupina nastala je zbog političkih razloga. Naime, HNT su lijevo orijentirani navijači s težnjama za neovisnost Baskije od Španjolske, a Ultras Sur predstavnici su desno orijentiranih španjolskih nacionalista. Atmosfera na stadionu San Mames uvijek je užarena kad u goste dođe Real Madrid. Iako nikada nije došlo do velikog sukoba ili nasilja među skupinama, na stadionu uvijek postoji verbalno nasilje. Na stadionu San Mames često se

moгу uočiti kritički politički transparenti usmjereni prema Real Madridu kao predstavniku centralizma u Španjolskoj. Tako se sve donedavno mogla vidjeti nekolicina navijača Athletic Bilbaa s transparentima kojima su tražili da se pripadnici ETA-e puste iz zatvora, kao i s transparentima kojima su tražili neovisnost Baskije od Španjolske. Athletic Bilbao uvijek je bio povezivan s Baskijskom nacionalističkom strankom (PNV-om), a njegovi radikalni navijači povezani su s lijevo orijentiranim baskijskim pokretom za neovisnost (Fitzpatrick, 2018). Na stadionu među publikom nađu se i pojedinci koji pjevaju „Ubijmo Španjolca“ na melodiju pjesme *When the Saints Go Marching In* (Mayr, 2008). Godine 2015. u finalu Kupa kralja navijači Athletic Bilbaa zajedno s navijačima Barcelone izviždali su himnu Španjolske, koja je puštena s razglasa neposredno prije utakmice, i mahali su zastavama Ikurriñom i Senyerom u znak protesta protiv Španjolske. Za to vrijeme na tribinama se nalazio španjolski kralj Juan Carlos. Kada je Španjolska osvojila Svjetsko prvenstvo u nogometu 2010. godine, neposredno prije utakmice finala s Nizozemskom na jednom lokalitetu u Bilbau stajao je natpis: „Ovdje navijamo samo za Nizozemsku. Španjolska ne hvala!“ U Baskiji su nacionalizam i politika jako povezani s nogometom, a zidovi baskijskih ulica i trgovine često su obojeni okomitim crvenim i bijelim prugama koje predstavljaju ponos Baska, nogometni klub Athletic Bilbao. Na ulicama i stadionu mogu se uočiti tri upečatljive zastave (slika 7): baskijska nacionalna zastava Ikurriña, zastava Athletic Bilbaa i zastava podrške zatvorenim pripadnicima ETA-e (Dey, 2016).

Slika 7. Navijači Athletic Bilbaa ističu kombinaciju zastava s klupskim grbom i bojama baskijske zastave „Ikurriñe“ (Smith, 2020)

7.2. FC Barcelona

FC Barcelona nogometni je klub iz grada Barcelone, glavnoga grada španjolske autonomne pokrajine Katalonije. Osnovan je 1899. godine, a svoje domaće utakmice igra na stadionu Camp Nou. Klub je osnovala skupina švicarskih, engleskih i katalonskih nogometaša predvođenih Joanom Gamperom. Jedan je od najbogatijih i najuspješnijih nogometnih klubova na svijetu s rekordna 74 domaća trofeja, od čega 26 osvojenih španjolskih nogometnih liga, 30 osvojenih Kupova kralja, 13 osvojenih španjolskih superkupova, tri osvojena Kupa Eve Duarte te dva osvojena kupa Copa de la Lige. Također je jako uspješan i u međunarodnim natjecanjima u kojima je pet puta osvojio Ligu prvaka, rekordna četiri puta Kup pobjednika kupova, pet puta UEFA-in Superkup, rekordna tri puta kup Inter-Cities Fairs i tri puta naslov FIFA-ina Svjetskoga klupskog prvenstva. Uz Real Madrid i Athletic Bilbao jedini je španjolski klub koji nikada nije ispao iz španjolske prve lige od njezina osnutka 1929. godine ("FC Barcelona"). Od svog osnutka FC Barcelona glavni je simbol Katalonije i njezine kulture, o čemu najbolje svjedoči njezin moto: „Més que un club“, što u prijevodu znači „Više od kluba“ (Wahl, n.d.). Katalonija je sa 7 600 267 stanovnika druga najnaseljenija autonomna zajednica u Španjolskoj. Teritorijalno se dijeli na četiri provincije: Barcelonu, Gironu, Lleidu i Tarragonu. Ekonomski je najvažnija i najjača španjolska regija s oko 20 % od ukupnog BDP-a (Ivandić, 2019, str. 14). Svoje razloge za odcjepljenjem od Španjolske Katalonci traže u povijesti tijekom koje su sve do 15. stoljeća bili neovisna zemlja, sve dok se kralj Ferdinand od Aragona i kraljica Isabella od Kastilije nisu vjenčali i na taj način formalno ujedinili Kataloniju sa Španjolskom. U ratu za španjolsko nasljeđe (1701. – 1714.) 1714. godine španjolska vojska uz pomoć francuske vojske osvojila je regiju Kataloniju i pripojila je Španjolskoj, što im Katalonci ni dandanas ne mogu zaboraviti, a neki proseparatistički političari ističu da Katalonija nikad u povijesti nije pristala biti dio Španjolske. Dan pada Barcelone 1714. godine Katalonci obilježavaju kao Nacionalni dan Katalonije, a 2012. godine na taj datum dva milijuna ljudi marširalo je u znak podrške katalonskoj neovisnosti. Godine 1931. u Španjolskoj je monarhija bila zamijenjena demokracijom, a Katalonija je dobila veću autonomiju, s vlastitim regionalnim predsjednikom i vladom, čime je započeo proces napredovanja regije prema potpunoj neovisnosti. Međutim, ta autonomija izgubljena je početkom Španjolskoga građanskog rata 1936. godine kada je započela diktatura Francisca Franca, koja je najnemilosrdnija bila prema Kataloniji. Naime, Katalonija je bila jedno od glavnih republikanskih uporišta koji su se odupirali Francovim fašističkim trupama. Francova

vojska teško je bombardirala republikanska uporišta, a Barcelona kao središte Katalonije najviše je stradala. Nakon što je uspostavio diktaturu, u nastojanju da dodatno potisne katalonski identitet Franco je zabranio korištenje regionalnim simbolima poput jezika i zastava te je time samo pojačao težnje Katalonije za autonomijom (Stucke, 2015). Osim povijesnih i kulturnih razloga Katalonija svoje težnje za neovisnošću temelji i na ekonomiji. Naime, Katalonija je uvijek bila uz Baskiju najrazvijenija španjolska regija i uvijek je bila nezadovoljna preraspodjelom dijela svoga poreza u druge regije jer je Španjolska na taj način subvencionirala siromašnije regije u zemlji. Katalonci su to trpjeli sve dok je gospodarstvo Španjolske bilo u rastu, no kada je Španjolsku zahvatila ekonomska kriza, a stopa nezaposlenosti porasla iznad 22 %, porezne subvencije postale su veliki problem (Ivandić, 2019, str. 28).

7.2.1. Položaj Katalonije pod diktaturom Francisca Franca

Nakon Španjolskoga građanskog rata uspostavljena je diktatura Francisca Franca (1936. – 1975.). General Franco vladao je autoritativno i nasilno, što su na svojoj koži najviše osjetile Katalonija i Baskija koje su bile u ratu na strani republikanaca. Te dvije pokrajine označene su kao separatističke zemlje, pa su kod Franca, čija je vladavina bila centralistička, odnosno usmjerena prema Madridu, izazivale mržnju i želju za osvetom zbog činjenice da su bile na „pogrešnoj“ strani u ratu. Franco je zabranio upotrebu regionalnih jezika te kulturnih i političkih institucija u Baskiji i Kataloniji. Njegova vladavina u tim dvjema regijama može se okarakterizirati kao kulturni genocid ili etnocid, čemu najviše svjedoči 3 385 pogubljenih osoba između 1939. i 1953. godine. Tijekom Španjolskoga građanskog rata i nakon njega 100 000 ljudi poslano je u zatvore i radne logore, a otprilike 150 000 u koncentracijske logore. Broj poginulih Katalonaca tijekom rata bio je 54 000 - 59 000, 60 000 ljudi postalo je zbog ranjavanja radno nesposobno, a oko 70 000 je ljudi emigriralo. Također, Franco je nastojao potisnuti i izbrisati katalonski jezik, kulturu i identitet, pa je tako spaljivao katalonske knjige, zabranio upotrebu katalonskog jezika u školama i crkvi, mijenjao nazive ulica i brisao katalonske nazive s javnih mjesta te ukinuo autonomiju Sveučilištu u Barceloni i sve kolegije koje su imali veze s katalonskom kulturom (Ćurko, 2013, str. 45). Također je zabranio katalonske nacionalne simbole poput katalonske zastave Senyere i zastave katalonskih separatista Estelade, nacionalnu himnu *Els Segadors* i poznati katalonski ples sardanu (Spaij, 2006, str. 280).

7.2.2. Uloga i simbolika FC Barcelone pod Francovom diktaturom

FC Barcelona jedan je od najvećih i najuspješnijih nogometnih klubova na svijetu. Za većinu Katalonaca Barcelona je više od nogometnog kluba i predstavlja način života, zato se uz klub često veže poznata krilatica da je FC Barcelona „Više od kluba“ („Més que un club“). Klub je simbol borbe Katalonaca za neovisnost i očuvanje katalonskog jezika, kulture i identiteta (Adhinata, 2018, str. 7-8). Kao što je već naglašeno u radu, Franco je za vrijeme svoje vladavine provodio niz represivnih akcija kako bi zabranio kulture i jezike iz različitih regija u Španjolskoj. Primjerice, sve katalonske kulturne aktivnosti bile su pod Francovim nadzorom. Kako bi zadržali svoj identitet, jezik, glazbu, običaje i težnju svog naroda za neovisnošću, Katalonci su se koristili nogometom i nogometnim klubom Barcelonom kao sredstvom za izražavanje svojih zahtjeva za autonomijom i slobodom od Francove Španjolske. Kako su Kataloncima nogomet i FC Barcelona bili sredstva za borbu protiv centralizma, tako je i Francu nogometni klub Real Madrid poslužio kao sredstvo u borbi protiv separatizma. Kako bi spriječio Katalonce u borbi protiv svog režima, Franco je hispanizirao Barcino ime, stoga je FC Barcelona postala Club de Fútbol de Barcelona ili C. F. Barcelona, a katalonska zastava maknuta je s klupskog grba. Međutim, tim promjenama Franco je samo pojačao težnje katalonskih nacionalista za neovisnošću, a FC Barcelona postala je simbol borbe protiv diktature. Suparništvo klubova Barcelona i Real Madrid postoji još od vremena kad su ta dva kluba osnovana, no mržnja i netrepeljivost između klubova koja postoji i danas, najviše je kulminirala za vrijeme Francova režima. Naime, Real Madrid klub je za koji je navijao Francisco Franco i koji je povezan s desnicom i središnjom vladom. Godine 1943. u utakmici između Reala i Barcelone Real je pobijedio rezultatom 11:1, no pobjeda nije bila čista jer je neposredno prije utakmice Francov šef sigurnosti razgovarao s igračima Barcelone i podsjetio ih da je Barceloni dopušteno igrati u prvenstvu samo zbog „ljubaznosti“ Francova režima. Taj događaj najbolje oslikava kako se za vrijeme diktature zastrašivalo i manipuliralo protivnicima režima, a ta visoka pobjeda bila je simbolična jer je prikazala Francovu dominaciju nad Katalonijom (Adhinata, 2018, str. 9-10). Osim kluba FC Barcelona koji je zastupao proseparatističke ideje, u Kataloniji je u to vrijeme postojao (a i dandanas postoji) nogometni klub koji je zastupao ideje Francisca Franca, odnosno ideje centralizma i ujedinjenja Španjolske. Taj se klub zove Real Club Deportivo Espanyol i u imenu samoga kluba vidi se bliskost s Real Madridom, a iz dijelova imena kluba vidi se da je

ime kluba hispanizirano. Za katalonske nacionaliste Espanyol je bio neprijateljski klub jer je bio predstavnik centralizma u Kataloniji. Kako bi ojačao procentalističke ideje u Kataloniji, Franco je koristio Espanyol kao sredstvo u borbi protiv katalonskih nacionalista i podržavao je klub na svakoj njihovoj utakmici. Rivalstvo FC Barcelone i RCD Espanyola može se definirati kao borba predstavnika katalonizma i antikatalonizma te kao borba separatizma protiv centralizma (Adhinata, 2018, str. 10).

7.2.3. Navijači FC Barcelone

Kako je FC Barcelona za vrijeme Francova režima bila simbol borbe protiv središnje vlasti, tako je često u tom periodu na utakmicama s Real Madridom, predstavnikom centralizma, došlo do nekolicine sukoba između navijača međusobno i navijača s policijom. Jedan je od takvih primjera naveden prije u radu, a dogodio se 13. lipnja 1943. godine kada je policija zastrašivala igrače Barcelone, a domaća publika vrijeđala igrače i klupsko osoblje Barcelone. Godine 1968. na utakmici La Lige između Barcelone i Real Madrida domaći navijači gađali su Barcelonine igrače bocama, a 1970. godine Barcini navijači ušli su na teren i sukobili se s policijom, nakon čega je policija pretukla nekolicinu najvatrenijih navijača FC Barcelone. Neprijateljstvo između navijača tih klubova prisutno je i u sadašnjosti, ali razina fizičkog sukoba smanjila se u odnosu na vrijeme Francova režima. Jedan događaj početkom ovog tisućljeća pokazao je kako je velika mržnja među navijačima dvaju klubova i dalje prisutna, kada je Luis Figo, poznati portugalski nogometaš, prešao iz redova FC Barcelone u redove Real Madrida. Na njegovoj povratničkoj utakmici na Camp Nou u dresu morskog rivala Figo je tijekom cijele utakmice bio vrijeđan od strane domaćih navijača, a nekolicina navijača ga je gađala predmetima poput kovanica i mobitela. Dvije godine nakon tog incidenta Figa su domaći navijači ponovno gađali raznim predmetima, a tom prigodom gađali su ga i svinjskom glavom i bocom viskija (Spaaij, 2006, str. 284). Godine 1981. skupina od 50 mladih navijača FC Barcelone osnovala je navijačku skupinu Boixos Nois (Crazy Boys) (Spaaij, 2006, str. 287). Od svog osnutka skupina je integrirala mlade navijače iz različitih slojeva društva u cilju pružanja podrške klubu i Kataloniji pod parolom „Passió blaugrana sense límits“ („Barça passion without limits“). Na navijačku skupinu Boixos Nois snažno su utjecale strane navijačke skupine, osobito iz Italije i Engleske, pa su tako mnogi rituali i simboli preuzeti od njihovih navijačkih skupina, poput službenog loga skupine, engleskog buldoga (Spaaij, 2006, str. 288). U sljedećih nekoliko godina skupina je zbog svoje glasne i odane podrške FC

Barceloni i privrženosti Kataloniji uživala simpatije među igračima i navijačima kluba. Međutim, iako je razina organizacije skupine bila visoka, Boixos Nois nije bila homogena skupina, pa su se sredinom osamdesetih godina dvadesetog stoljeća unutar skupine javile dvije različite frakcije. Prvu frakciju, koja se nazivala Super Boixos, činili su članovi koji su utemeljili skupinu, a druga frakcija bila je vezana za politička pitanja i katalonski separatizam (Spaij, 2006, str. 289). U počecima je skupina bila povezivana s vandalizmom, no poslije su se pripadnici grupe počeli fizički sukobljavati s drugim navijačkim skupinama poput Ultras Sur, navijačke skupine Real Madrida, i s navijačkom skupinom Brigadas Blanquiazules, navijačima morskoga gradskog rivala RCD Espanyola. Fizički sukob s dvjema navedenim navijačkim skupinama rezultat je povijesnog antagonizma koji je prisutan među navijačima Barce prema Realu i Espanyolu još iz razdoblja Francova režima (Spaij, 2006, str. 290). Iako su uživali simpatije među igračima i navijačima kluba, odnosi između klupskog osoblja i skupine bili su narušeni još od samog osnutka skupine jer je velik dio članova skupine bio povezan s „lijevim“ katalonskim nacionalizmom i separatizmom, što je bilo u suprotnosti s „diktatorskom“ vladavinom predsjednika FC Barcelone Núñeza. No krajem osamdesetih godina prošlog stoljeća odnos Boixos Noisa i vodstva kluba dodatno se pogoršao uslijed brojnih incidenata koje je skupina izazvala na stadionu, pa su navijači odlukom kluba premješteni u gornji red južne tribine stadiona. Posljedica tih narušenih odnosa s upravom kluba i incidenata na stadionu dovela je do podjele Boixos Nois na više podgrupa. Tako su nastali Supporters Barça, Blaugranes Sud, Gamper Nois i Cèl·lules Blaugranes (Spaij, 2006, str. 291). U tom istom razdoblju među mladim navijačima Barcelone širila se supkultura *skinheada*. Osim novog načina odijevanja uveli su i novu političku ideologiju - „desničarski“ katalonski nacionalizam i na taj su način postupno promijenili dominantnu ideologiju među pripadnicima Boixos Noisa iz „ljevičarskog“ separatizma u „desničarski“ separatizam. Mnogi lijevo orijentirani članovi Boixos Noisa napustili su skupinu zbog sve veće dominacije elemenata desnih političkih ideologija, pa se tako početkom devedesetih godina 20. stoljeća grupa sastojala od triju kategorija: „ljevičarskih“ separatista, „desničarskih“ separatista i apolitičkih navijača (Spaij, 2006, str. 292). Osim kopiranja načina odijevanja i stila britanskih *skinheads*, Barcelonini *skinheadsi* poistovjećivali su se s vrijednostima nacizma i fašizma. Agresivnošću i nasiljem stjecali su reputaciju među vršnjacima, a na tribinama stadiona redovito su isticali nacističke simbole te napadali i zlostavljali potlačene skupine poput etničkih manjina, homoseksualaca, transvestita i Židova (Spaij, 2006, str. 293). U siječnju 1991. godine osnovana je navijačka skupina Sang Culé Cor Català (Barça Blood, Catalan Heart) s ciljem poboljšanja atmosfere na stadionu. Grupa se distancirala od utjecaja

neofašističkih i neonacističkih težnji članova skupine Boixos Nois, a po svojoj političkoj ideologiji grupa je bliža „lijevo“ orijentiranom katalonizmu. Grupa se često protivi uporabi fizičkog nasilja, a poznata je po sudjelovanju na političkim demonstracijama, kampanjama za pomoć potrebitima i borbi protiv rasizma (Spaaij, 2006, str. 294). Godine 1992. nastala je frakcija Boixos Noisa Casuals FCB koja se kasnije odvojila od Boixosa i postala autonomna frakcija. Grupa se poistovjećivala s engleskim huliganima i s neofašizmom, a povezivana je i s britanskom neonacističkom organizacijom Combat 18. Inter City Culé (ICC) još je jedna navijačka skupina FC Barcelone koja je poistovjećena s engleskim huliganima, što se može vidjeti u samom imenu skupine koje potječe od navijačke skupine kluba West Ham Uniteda, koja se zove Inter City Firm (ICF). Jezgru skupine čini petnaest muškaraca koji se poznaju dugi niz godina, a za određene utakmice skupina je znala imati i do pedeset članova. Članovi grupe simpatiziraju „ljevičarski“ separatizam i oštro se suprotstavljaju fašizmu i rasnoj diskriminaciji koju zagovaraju desno orijentirani članovi grupe Boixos Nois (Spaaij, 2006, str. 297). Skupina se u prošlosti često sukobljavala sa suparničkim navijačkim skupinama, naročito onima koje su povezane s desnim ekstremizmom. U posljednjih nekoliko godina skupina više ne sudjeluje u sukobima s huliganima ostalih navijačkih skupina, ali i dalje redovito prisustvuje utakmicama FC Barcelone na stadionu Camp Nou (Spaaij, 2006, str. 298). Početkom dvijetisućitih dvije navijačke skupine FC Barcelone povezane s neofašizmom i „desničarskim“ separatizmom, Casuals FCB i neki članovi Boixos Noisa, bili su uključeni u niz fizičkih obračuna i vandalističkih činova. Godine 2000. sukobili su se s huliganima kluba Real Zaragoze, a 2002. godine s huliganima kluba Club Bruges, koji su oštetili dio stadiona Camp Nou prilikom gostovanja njihova kluba kod FC Barcelone u Ligi prvaka. Casualsi i Boixosi napali su huligane Bruges, palicama, bocama i noževima (Spaaij, 2006, str. 301). Također, skupine su radile i incidente na Camp Nou, pa su tako jednom prilikom prosvjedovali protiv odluke kluba da ih se razdvoji ogradom od ostatka domaćih navijača. Prosvjed se pretvorio u nered u kojima su navijači razbijali zidove, stakla i toalete te napali novinare i sigurnosno osoblje, a katalonskog tajnika za sport pogodili limenkom. Transformacija nekih članova Boixos Noisa početkom osamdesetih godina 20. stoljeća iz „ljevičarskih“ u „desničarske“ separatiste imala je velik utjecaj na savezništva i rivalstva s navijačkim skupinama drugih klubova. Povijesno prijateljstvo i savezi s navijačkim skupinama iz Baskije, temeljeni na njihovoj zajedničkoj odanosti „lijevom“ separatizmu, postupno su se pretvorili u žestoko suparništvo nakon niza incidenata koje su izazvali desno orijentirani Barcelonini huligani. No istodobno navijači Barcelone priklonjeni „lijevom“ separatizmu i dalje imaju bliske veze s baskijskim navijačkim skupinama poput Herri Norte

Taldee, navijačima Athletic Bilbaa, Peña Mujike, navijačima Real Socieadada, i Indar Gorri, navijačima Osasune. Također, tradicionalno prijateljstvo sa skupinom Frente Atlético, navijačima Atletico Madrida, zasnovano na zajedničkoj mržnji prema Real Madridu, ugašeno je sredinom devedesetih godina 20. stoljeća zbog nekoliko incidenata među skupinama (Spaij, 2006, str. 302).

Zaključak je da politika ima veliku ulogu u oblikovanju identiteta među navijačima FC Barcelone. Oni svoj identitet konstruiraju u suprotnosti s identitetom navijača svojih najvećih rivala, Real Madrida i RCD Espanyola. Tako postoje političke ideologije bliske navijačima Barcelone i navedenim klubovima koje su međusobno u kontrastu, „lijevi“ separatizam navijača Barcelone i centralizam navijača Real Madrida i RCD Espanyola, koji je u prošlosti bio fašizam. Iako je politička ideologija navijača Barcelone povezana s „ljevičarskim“ separatizmom, osamdesetih godina prošloga stoljeća, s dolaskom supkulture *skinheada*, među navijačima počinje se širiti ideologija „desničarskog“ separatizma. Posljedica toga bili su sukobi unutar navijačkih skupina i među njima, što je dovelo do odlaska pojedinih članova iz jedne navijačke skupine u drugu i osnivanja novih frakcija unutar skupina te, također, osnivanja novih navijačkih skupina. Ti su sukobi specifični u svijetu nogometnih navijača, a FC Barcelona među rijetkim je klubovima čiji se navijači mogu podijeliti u tri kategorije: „ljevičarski“ separatisti, „desničarski“ separatisti i apolitički navijači (Spaij, 2006, str. 311).

7.2.4. Isticanje simbola i transparenata navijača FC Barcelone

Kako je stadion najbolje mjesto za isticanje poruka, tako se na tribinama Barcelonina stadiona Camp Nou često mogu vidjeti natpisi „Katalonija nije Španjolska“, „Katalonija - iduća europska država“ i sl., a katalonske zastave Senyera i Estelada postaju dio koreografije Barceloninih navijača koja se proteže duž cijelih tribina stadiona. Zbog isticanja zastava na utakmicama Lige prvaka FC Barcelona je bila kažnjena u nekoliko navrata od strane UEFA-e (Bosiljevac, 2017, str. 99). Kada semafor na Camp Nou pokaže 17 minuta i 14 sekundi, na svakoj utakmici Barcelone navijači uzvikuju „Independencia“ („Nezavisnost“), a simbolizira 1714. godinu kada je Katalonija izgubila nezavisnost i bila pripojena Španjolskoj (Adhinata, 2018, str. 7). Na tribinama stadiona često se mogu vidjeti natpisi poput „Freedom“ („Sloboda“), kojim navijači traže odvajanje Katalonije od Španjolske, te „Španjolska, sjedni i razgovaraj“, kojim traže od španjolske vlade pregovore oko referenduma za nezavisnost. Osim zastava koje znaju biti uključene u koreografiju, tribine stadiona često znaju biti

prekrivene žutim i crvenim bojama koje predstavljaju Kataloniju (“Clasico delayed,” 2019). Kao što je već rečeno u radu, navijači Barcelone u finalima Kupa kralja zvižde španjolskoj himni koja se pušta s razglasom neposredno prije utakmice (Acn, 2018), a također zvižde i himni Lige prvaka te na taj način protestiraju protiv odluke UEFA-e koja je zabranila unošenje katalonskih zastava na utakmice (Wilson, 2019).

Slika 8. Navijači Barcelone ističu klupski grb zajedno s katalonskim zastavama Senyerom i Esteladom te političkim natpisom „Sloboda“ kojim traže neovisnost od Španjolske (Acn, 2018)

7.3. Deportivo La Coruna

Real Club Deportivo nogometni je klub iz grada La Corune, iz autonomne pokrajine Galicije. Osnovan je 1906. godine, a svoje utakmice igra na stadionu Riazor. Trenutačno igra u španjolskoj drugoj ligi Segundi. U svojoj povijesti jednom je osvojio španjolsko prvenstvo u sezoni 1999./2000., a u pet je navrata sezonu završio kao drugoplasirana ekipa Primere. Od ostalih trofeja izdvajaju se dva Kupa kralja (1995., 2002.) i tri španjolska Superkupa (1996., 2001., 2003.) (“Deportivo de La Coruña“). Galicija je smještena na krajnjem sjeverozapadu Pirinejskog poluotoka i ima status autonomne regije, a uz Katalonce i Baske pripada povijesnim nacijama u Španjolskoj. Njihov jezik naziva se galego i kombinacija je španjolskoga i portugalskog jezika. Nacionalistički pokret u Galiciji puno je slabiji nego u

Kataloniji i Baskiji. Razlog tomu leži u nekoliko činjenica. Jedna je od njih da Galicija nije financijski i politički jaka, za razliku od navedenih regija, a druga je da Deportivo nije ni približno toliko uspješan klub kao Barcelona i Athletic Bilbao da bi mogao postati uspješna platforma za borbu protiv centralizma i borbu za galicijsku nezavisnost (Storer, 2015, str. 16). Teško razdoblje za Galiciju bilo je vrijeme Francove diktature koji je, iako rođen u Ferrolu u Galiciji, provodio svoju diktaturu i u svojem rodnom kraju. Posljedice njegove diktature osjećaju se i danas u Galiciji, pa tako regija trenutačno nema separatističke težnje jer se ne želi odvojiti od Španjolske poput Baskije i Katalonije, već samo želi imati viši stupanj autonomije i sačuvati svoje kulturne i povijene korijene. Najuspješnijemu galicijskom nogometnom klubu Deportivo jedan je od najvećih rivala Real Madrid prema kojem navijači Deportiva gaje osjećaje mržnje zbog povlaštenog statusa koji Real ima još iz vremena Francova režima. Čak je zbog nezadovoljstva zbog povlastica koje Real Madrid ima, Deportivo bio povezivan s istupanjem iz španjolske lige i prelaskom u portugalsku prvu ligu (Storer, 2015, str. 16-18). Osim što u svojim vitrinama nema veliki broj trofeja, Deportivo ne proizvodi dovoljan broj igrača iz vlastite akademije koji bi mogli pobuditi galicijanizam među navijačima, a navijačima također nije previše stalo do toga da igrači galicijskog podrijetla igraju za Deportivo, bez obzira na to što vole vidjeti lokalnog igrača kako igra za klub (Storer, 2015, str. 19). Zaključak je da se Deportivo ponosi regijom iz koje potječe, što najbolje pokazuje klupski dres s motivima galicijske zastave, ali da nije promicatelj galicijskog nacionalizma i da u tome želi ostati neutralan (Bosiljevac, 2017, str. 101).

7.3.1. Navijači Deportivo La Corune

Navijačka skupina kluba RC Deportiva Riazor Blues osnovana je 1987. godine i ime je dobila po Riazoru, stadionu Deportiva. Pripadnici skupine izjašnjavaju se kao antifašisti i antirasisti te su promicatelji galicijske neovisnosti (Sandoval, n.d.). Najveći su rivali s navijačkom skupinom Celte Vigo „Celtarrasima“ i navijačkom skupinom Frente Atletico, navijačima Atletico Madrida, radikalnim desničarima s kojom ih mržnja veže zbog smrti navijača Deportiva koji je podlegao ozljedama nakon sukoba tih dviju skupina (Westby, 2017, str. 12). Po političkoj ideologiji grupa se deklarira kao ekstremno lijevo orijentirana navijačka skupina, a na transparentima koje razvijaju na utakmicama, često se može vidjeti lik Che Guevare i crvena zvijezda petokraka, simboli lijevo orijentiranih navijačkih skupina. Vrlo su aktivni u borbi protiv ekstremne desnice i rasizma, što se vidi po prekriženom kukastom križu

koji ističu na tribinama stadiona. Također, često pozivaju navijače da ne rade nered na tribinama (Bilić, 2008). Galicija kao regija nema velike ambicije za samostalnošću od Španjolske, a Deportivo je kao klub neutralan i nije promicatelj galicijskog nacionalizma. Međutim, skupina Riazor Blues svojim se akcijama neprestano zalaže za galicijsku neovisnost i promovira je. Ipak, skupina nema dovoljnu veliku podršku regije ni kluba za promidžbu regionalističkih i nacionalističkih težnji (Storer, 2015, str. 22).

8. Zaključak

Povijest, geografski položaj i politička zbivanja na određenom prostoru čimbenici su koji imaju utjecaj na formiranje političkih ideologija i orijentiranosti nogometnih navijača. U radu je to prikazano na primjerima lijevo i desno orijentiranih navijača i navijačkih skupina te na primjerima navijača klubova koji su predstavnici regija iz kojih dolaze. Svoju lijevu političku orijentaciju i simpatiziranje lijevih političkih ideologija navijači Livorna, St. Paulija i Rayo Vallecana mogu zahvaliti povoljnom geografskom položaju. Livorno kao lučki grad i St. Pauli kao lučka četvrt grada Hamburga naseljavani su tijekom povijesti ljudima iz različitih zemalja, različitih vjera, socijalnog statusa te migrantima. Slična je situacija i s Vallecason, četvrti iz koje dolazi Rayo Vallecano, a čiji su se stanovnici borili protiv Francovih fašističkih trupa u Španjolskome građanskom ratu, a tijekom njegove diktature bili su jedni od najvećih protivnika njegova režima. Na taj su način privukli ljude različitih kultura u svoju četvrt, poput Roma, siromašnih ljudi iz slabije razvijenih dijelova Španjolske, ljudi iz bivših španjolskih kolonija te brojnih drugih migranata. Velik broj različitih naroda i kultura doveo je do međusobnog uvažavanja i poštovanja stanovnika navedenih područja. Multikulturalnost navedenih područja utjecala je na političku orijentaciju i političke ideologije građana, a samim time i navijača tih podneblja. Njihovi stanovnici tijekom povijesti glasovali su za lijeve i ekstremno lijeve političke opcije i stranke, a svoje simpatije prema ljevici te stavove koje ona zagovara redovito ističu koreografijama, transparentima, simbolima i skandiranjima koja su snažno povezana uz političku ljevicu. Jednaki čimbenici utječu na odabir i desnih političkih ideologija i orijentacije među navijačima Zenit St. Petersburga, Lazija i Dynamo Kijeva. Međutim, stavovi i gledišta koja oni zagovaraju, u potpunoj su suprotnosti s onima koje zagovaraju lijevo orijentirani navijači. Dok se lijevo orijentirani navijači zalažu za multikulturalnost među građanima, navijačima i igračima kluba, desno orijentirana navijačka skupina Zenita Landscrona smatra da za njihov klub ne bi smjeli igrati tamnoputi igrači ili igrači homoseksualne orijentacije, nego samo igrači iz „bratskih“ slavenskih naroda te igrači s područja Baltika i Skandinavije. Članovi Landscrone ne smatraju se rasistima, već zagovornicima tradicije po kojoj bi igrači koji igraju u klubu, po kulturi i mentalitetu trebali biti slični Rusima. Iako tvrde da nisu rasisti, već „čuvari“ tradicije, ta im tvrdnja ne drži vodu jer su u više navrata rasistički vrijeđali tamnopute igrače ne samo suparničkih klubova već i vlastitog kluba. Navedeni čimbenici imali su veliku ulogu u odabiru desne političke orijentacije i simpatiziranju desne totalitarne političke ideologije fašizma

među navijača rimskog Lazija. Još dvadesetih godina prošlog stoljeća klub je bio povezan s fašizmom, a sâm fašistički diktator Benito Mussolini bio je navijač kluba. Simpatije prema fašističkom pokretu obnovljene su osamdesetih godina prošlog stoljeća kada je osnovana navijačka skupina Irriducibili, koja je putem koreografija, transparenta i skandiranja veličala fašizam i njegova vođu Mussolinija. Kroz svoja ponašanja koja još uključuju i rasistička ponašanja prema crncima, Židovima i migrantima, Irriducibili su postali jedna od najpoznatijih ekstremno desnih navijačkih skupina. Danas su uzor i model koji mnoge druge ekstremno desne navijačke skupine nastoje oponašati. U radu je prikazano kako nogometni klub Dynamo Kijev i njegove navijače tijekom cijele povijesti prati veliko rivalstvo s ruskim klubovima i navijačima. Sve do raspada SSSR-a igrao je u ligi zajedno s klubovima iz zemalja bivšega Sovjetskog Saveza, a bio je jedini klub koji se uspjesima mogao mjeriti s ruskim klubovima. Zbog toga je postao ukrajinski nacionalni ponos i simbol borbe Ukrajinaca protiv ruske hegemonije. Slična je situacija i u današnje vrijeme kada njegovi navijači okupljaju navijačke skupine ostalih ukrajinskih klubova kako bi promovirali političku ideologiju ukrajinskog nacionalizma kako na tribinama stadiona tako i na ratnom bojištu u borbi za suverenitet Ukrajine. Simboli i akcije koji se pripisuju lijevo i desno orijentiranim navijačima, navedeni u diplomskom radu, mogu imati pozitivnu i negativnu konotaciju. Pozitivni simboli i poruke, koje ističu lijevo orijentirani navijači, usmjereni su na borbu protiv rasizma, seksizma, homofobije, fašizma i komercijalizacije nogometa. Također, u njih se uvrštavaju i borbe navijača za prava radnika i siromašnih te izražavanje podrške nepriznatim i ratom ugroženim zemljama. Međutim, ekstremno lijevi navijači na tribinama stadiona često znaju isticati simbole komunizma, lijeve totalitarne političke ideologije pod kojom su tijekom 20. stoljeća ubijeni milijuni ljudi, a i dandanas se nalazi u nekim zemljama u kojima su zbog komunističkog režima često narušena temeljna ljudska prava. Osim komunističkih simbola na tribinama se često može pronaći i fotografija komunističkog diktatora Staljina, odgovornoga za nekoliko desetaka milijuna ljudskih žrtava, te kubanskoga komunističkog diktatora Fidela Castra, odgovornoga za smrti tisuće ljudi za vrijeme svoje vladavine. Pozitivni simboli, transparenti i pjesme koje ističu desno orijentirani navijači, vezani su za domoljublje. Tu se ubrajaju zastave, grbovi, domoljubne pjesme i brojni drugi simboli. Također, brojni desno orijentirani navijači odlaze u rat i daju život za domovinu, što se u radu prikazalo na primjeru ukrajinskih navijača. Međutim, ekstremno desno orijentirani navijači često znaju isticati poruke uvredljivog sadržaja, poput isticanja superiornosti bijele rase, rasističkog vrijeđanja crnaca, Židova, ljudi homoseksualne orijentacije i migranata koji u novije vrijeme masovno dolaze u Europu. Također, tu se ubraja i isticanje simbola i kodiranih znakova koji su

povezani s fašizmom i nacizmom te veličanje diktatora Mussolinija i Hitlera odgovornih za ubojstva nekoliko tisuća do nekoliko milijuna ljudi. Smatram da isticanje simbola povezanih s komunizmom, fašizmom i nacizmom treba u potpunosti izbaciti s tribina stadiona i ostalih mjesta na kojima ih navijači ističu. To su simboli pod kojima su ubijeni i progonjeni milijuni ljudi, a njihovo isticanje vraća bolne uspomene na posljedice surovosti tih diktatura među žrtvama i ljudima čiji su članovi obitelji bili ubijeni i progonjeni. No čitajući razne medije, došao sam do zaključka da su nacizam i fašizam te isticanje njihovih simbola među navijačima puno češće i više osuđivani od komunizma i isticanja komunističkih simbola. Primjerice, Di Canijevo salutiranje fašističkim pozdravom s opravdanjem je naišlo na osudu javnosti i kažnjavanje njegova postupka, međutim isticanje fotografije Staljina među navijačima Livorna nije naišlo na oštre i tako velike kritike javnosti. Postavlja se pitanje zašto se isticanje simbola komunizma ne kažnjava i ne osuđuje kao isticanje simbola nacizma i fašizma. Gledajući podatke o trajanju i broju žrtava tih diktatura, dolazi se do zaključka da je pod komunističkim diktaturama broj žrtava veći nego pod diktaturama nacizma i fašizma te da je taj režim puno dulje bio zastupljen u mnogim zemljama Europe i svijeta, a i danas, u 21. stoljeću, još se uvijek nalazi u nekim zemljama. Mislim da bi se bilo kakvi simboli i veličanja komunizma, nacizma ili fašizma trebali zabraniti i u potpunosti iskorijeniti s tribina, kako ljude više ne bi podsjećali na strahote učinjene pod tim režimima. Iako su simboli lijevo i desno orijentiranih navijača potpuno različiti, tijekom pisanja rada primijetio sam da postoji jedan simbol koji ističu i ljevičari i desničari, a to je zastava Palestine. Ljevičari je ističu kao simbol podrške potlačenim skupinama i narodima među kojima i u znak podrške prema Palestincima, a desničari je ističu zbog mržnje prema Židovima dajući na taj način podršku Palestincima u sukobu sa Židovima. U radu je bilo govora i o ideologiji regionalizma u Španjolskoj koja je prikazana kroz separatističke težnje regija Baskije i Katalonije te želje za većom autonomijom regije Galicije. Ustanovljeno je da Baski i Katalonci svoje zahtjeve za neovisnošću od Španjolske temelje na povijesti svojih naroda, jezika i kulture te na ekonomskom bogatstvu tih dviju regija. Zbog siromaštva Galicija ne traži neovisnost, već samo veći stupanj autonomije, a jedini su promicatelji galicijske neovisnosti navijačka skupina Deportivo la Corune Riazor Bluesi. Sve tri regije osjećaju velik antagonizam i mržnju prema Španjolskoj zbog žrtava i strahota koje su proživjele za vrijeme Francove diktature. Navijači Athletic Bilbaa, FC Barcelone i Deportivo la Corune, najjačih klubova navedenih regija, na tribinama stadiona ističu poruke mržnje prema Španjolskoj, a ističu i regionalne zastave te političke poruke kojima traže odcjepljenje od Španjolske. Njihovi su navijači po orijentaciji i političkoj ideologiji lijevo orijentirani nacionalisti s težnjom za neovisnost svojih

regija od Španjolske. Njihova politička ideologija i orijentacija nastali su kao suprotnost s orijentacijom i političkom ideologijom njihova najvećega i najomraženijeg rivala Real Madrida, čiji su navijači povezani s desno orijentiranim španjolskim nacionalizmom i centralizmom koji je u prošlosti bio fašizam.

9. Literatura

- Acn. (21. travnja 2018.). Spain's anthem booed at the Copa del Rey final. *Catalan News*. Dostupno na <https://www.catalannews.com/society-science/item/spain-s-anthem-booed-at-the-copa-del-rey-final>
- Adhinata, M, B, P. (2018). *Separatisme Catalan: Symbolization of FC Barcelona, Nationalism and Political Identity*. *SINTESA*. 9(1), 7-12. Dostupno na <file:///C:/Users/Dell/Downloads/1066-Article%20Text-4379-1-10-20190329.pdf>
- Amatuni, Y. (1. kolovoza 2018.). Football fans in Russia: a portrait of a society. *Heinrich-Böll-Stiftung*. Dostupno na <https://ru.boell.org/en/2018/08/01/football-fans-russia-portrait-society>
- Arnold, R., i Veth, K. M. (2018). Racism and Russian Football Supporters' Culture. *Problems of Post-Communism*, 65(2), 88–100. doi: 10.1080/10758216.2017.1414613
- Athletic Bilbao. (n.d.). U Wikipedia. Dostupno na https://en.wikipedia.org/wiki/Athletic_Bilbao
- Bilić, T. (10. kolovoza 2008.). "Riazor Blues" - navijači Deportiva su žestoki ljevičari. *Slobodna Dalmacija*. Dostupno na <https://slobodnadalmacija.hr/sport/domaci-nogomet/riazor-blues-navijaci-deportiva-su-zestoki-ljevicari-17170>
- Birkenstock, G., i Slanjankić, A. (7. Svibnja 2014.). Kronologija krize u Ukrajini. *Deutsche Welle*. Dostupno na <https://www.dw.com/hr/kronologija-krize-u-ukrajini/a-17614637>
- Bodin, D. (2013). *Huliganstvo*. Zagreb: Agencija za odgoj i obrazovanje.
- Bodin, D., Robene, L., & Heas, S. (2007). *Sport i nasilje u Europi*. Zagreb: Knjiga trgovina d.o.o.
- Bosiljevac, I. (2017). Ideologija regionalizma u španjolskom nogometu. *Mali levijatan*, 4(1), 91-105. Dostupno na https://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=275738
- Cerna, M. (8. rujna 2012.). Rayo Vallecano: Everything You Need to Know About La Liga's Surprise Package. *Bleacher Report*. Dostupno na <https://bleacherreport.com/articles/1323932-rayo-vallecano-everything-you-need-to-know-about-la-ligas-surprise-package#slide2>
- Clasico delayed as Barcelona fans throw yellow balls on Camp Nou pitch in Catalan independence protest. (18. prosinca 2019.). *Goal.com*. Dostupno na <https://www.goal.com/en-ae/news/clasico-delayed-as-barcelona-fans-throw-yellow-balls-on-camp-nou-/11g2wpahvafso1a72k66y71vrd>

- Coleman, J. (10. studenog 2019.). HORRIFIC Shakhtar Donetsk stars Taison and Dentinho left in tears after sickening racist abuse as midfielder sees red for swearing at Dynamo Kiev fans. *talkSPORT*. Dostupno na <https://talksport.com/football/628220/shakhtar-donetsk-taison-dentinho-left-in-tears-racist-abuse-midfielder-red-swearing-dynamo-kiev-fans/>
- Cristiano Lucarelli. (n.d.). U Wikipedia. Dostupno na https://en.wikipedia.org/wiki/Cristiano_Lucarelli
- Čović, B. (19. srpnja 2019.). Na braniku kluba, kvarta i antifašizma. *Slobodni Filozofski*. Dostupno na <http://slobodnifilozofski.com/2019/07/na-braniku-kluba-kvarta-i-antifasizma.html>
- Ćurko, H. (2013). Zemlja na političkom raskrižju. *Političke analize*, 4(15), 43-48. Dostupno na <https://hrcak.srce.hr/142456>
- Dampf, A. (24. listopada 2017). Italian soccer fans hit a new low, using Anne Frank to taunt rivals. *The Mercury News*. Dostupno na <https://www.mercurynews.com/2017/10/24/lazio-soccer-club-president-pledges-to-fight-anti-semitism/>
- Dawney, O. (25. travnja 2019). NO PLACE Chelsea loanee Tiemoue Bakayoko suffers racist abuse from Lazio supporters while playing for AC Milan. *talkSPORT*. Dostupno na <https://talksport.com/football/532719/chelsea-milan-tiemoue-bakayoko-racist-abuse-lazio/>
- Deportivo de La Coruña. (n.d.). U Wikipedia. Dostupno na https://en.wikipedia.org/wiki/Deportivo_de_La_Coru%C3%B1a
- Dey, S. (18. listopada 2016.). Behind The Closed Doors Of Basque Country. *GoalDen times*. Dostupno na <http://www.goaldentimes.org/athletic-bilbao-basque-football/>
- Di Canio in trouble again for fascist salute. (13. prosinca 2005.). *The Independent*. Dostupno na <https://www.independent.co.uk/sport/football/european/di-canio-in-trouble-again-for-fascist-salute-519266.html>
- Dijanović, D. (14. ožujka 2011). Anakronost dihotomije lijevo-desno. *Fragmenti hrvatske zbilje*. Dostupno na <https://www.hkv.hr/izdvojeno/komentari/d-dijanovi/7926-anakronost-dihotomije-lijevo-desno.html>
- Doidge, M. (2013). 'The birthplace of Italian communism': political identity and action amongst Livorno fans. *Soccer & Society*, 14(2), 246–261. doi: 10.1080/14660970.2013.776471

- Fare network. (2016). Monitoring discriminatory signs and symbols in European football. Dostupno na https://www.farenet.org/wp-content/uploads/2016/10/Signs-and-Symbols-guide-for-European-football_2016-2.pdf
- FC Barcelona. (n.d). U Wikipedia. Dostupno na https://en.wikipedia.org/wiki/FC_Barcelona
- Fesenko, A. (2016). From hooligans to warriors: the metamorphosis of Ukrainian ultras. Dostupno na <https://journey2016.atavist.com/from-hooligans-to-warriors-the-metamorphosis-of-ukrainian-ultras>
- Fisun, O. (2014). Ukrainian Nationalism, Soccer Clubs, and the Euromaidan. Dostupno na http://www.ponarseurasia.org/sites/default/files/policy-memos-pdf/Pepm324_Fisun_July2014_0.pdf
- Fitzpatrick, R. (14. rujna 2018.). Athletic Bilbao vs. Real Madrid: Spanish Football's 'Old Classic' Rivalry. *Bleacher Report*. Dostupno na <https://bleacherreport.com/articles/2795570-athletic-bilbao-vs-real-madrid-spanish-footballs-old-classic-rivalry>
- FK Dinamo Kijev. (n.d.). U Wikipedija. Dostupno na https://hr.wikipedia.org/wiki/FK_Dinamo_Kijev
- Forrester, R. (25. travnja 2017.). '100% WHITE' Dynamo Kiev ultras in KKK masks launch horrific 'white frenzy' demo over rivals Shakhtar Donetsk's black players. *The Sun*. Dostupno na <https://www.thesun.co.uk/sport/football/3408540/dynamo-kiev-ultras-racially-aggravated-clash-shakhtar-donetsk/>
- Forrester, R. (3. siječnja 2017.). HOW PAOLO GOT CANNED 'I'm not racist. My tattoos show my errors' Paolo di Canio says his infamous 'Roman greeting' is the worst decision of his life. *The Sun*. Dostupno na <https://www.thesun.co.uk/sport/football/2527121/im-not-racist-my-tattoos-show-my-errors-paolo-di-canio-says-his-infamous-roman-greeting-is-the-worst-decision-of-his-life/>
- G., D. (19. lipnja 2009.). Zastava Konfederacije je rasistički simbol. *Tportal*. Dostupno na <https://www.tportal.hr/sport/clanak/zastava-konfederacije-je-rasisticki-simbol-20090619>
- Garrison Golubock, D. (15. svibnja 2014). Russian Football Violence Reinforces Concerns About 2018 World Cup. *The Moscow Times*. Dostupno na <https://www.themoscowtimes.com/2014/05/15/russian-football-violence-reinforces-concerns-about-2018-world-cup-a35475>
- Goodwin, S. (1. srpnja 2015.). Rayo Vallecano's rainbow kit supports seven causes including LGBT rights. *The Guardian*. Dostupno na

<https://www.theguardian.com/football/2015/jul/01/ayo-vallecano-rainbow-kit-supports-lgbt-rights>

- Guschwan, M. (2014). Stadium as public sphere. *Sport in Society*, 17(7), 884–900. doi: 10.1080/17430437.2013.806036
- Guschwan, M. (2016). Performance in the stands. *Soccer & Society*, 17(3), 290–316. doi: 10.1080/14660970.2015.1082758
- Haramija, P. (2017). Percepcija simbola totalitarnih režima — vizualni identitet fašizma, nacizma i komunizma u svjetlu procesa brendiranja. *Obnovljeni Život*, 72(3), 387–401. Dostupno na https://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=280525
- Ivandić, I. (2019). *Referendumska kampanja za neovisnost Katalonije* (diplomski rad). Fakultet političkih znanosti, Zagreb
- Karl. (n.d.). Athletic Bilbao. Dostupno na <https://www.talfanzine.com/athletic1.htm>
- Kassimeris, C. (2011). Fascism, separatism and the ultras: discrimination in Italian football. *Soccer & Society*, 12(5), 677–688. doi: 10.1080/14660970.2011.599586
- Lazio fined only €20,000 for fans' racial abuse of Mario Balotelli. (8. siječnja 2020.). *The Guardian*. Dostupno na <https://www.theguardian.com/football/2020/jan/08/lazio-fined-20000-for-fans-racial-abuse-of-brescias-mario-balotelli>
- Left Wing Football Clubs. (n.d.). U Outside write. Dostupno na <https://outsidewrite.co.uk/left-wing-football-clubs/>
- Left Wing vs Right Wing. (n.d.). U Diffen. Dostupno na https://www.diffen.com/difference/Left_Wing_vs_Right_Wing
- Lockett, J. (3. svibnja 2018.). WELCOME TO HELL Liverpool fans face clashes with the 'world's most dangerous' football hooligans when they arrive in Kiev for Champions League final. *The Sun*. Dostupno na <https://www.thesun.co.uk/sport/6202573/liverpool-fans-face-clashes-with-the-worlds-most-dangerous-football-hooligans-when-they-arrive-in-kiev-for-the-champions-league-final/>
- Marca (9. listopada 2017.). El Che Guevara y el fútbol. *Marca*. Dostupno na https://www.marca.com/futbol/album/2017/10/09/59d8cb13e2704ea4738b466c_12.htm
- Matusevich, Y. (13. listopada 2013.). The Ugly Side of FC Zenit St Petersburg. *Futbolgrad*. Dostupno na <http://www.futbolgrad.com/ugly-side-zenit-st-petersburg/>
- Mayr, W. (11. travnja 2008). How a Proud Basque Team Is Resisting Globalization. *Der Spiegel*. Dostupno na <https://www.spiegel.de/international/europe/athletic-bilbao-how-a-proud-basque-team-is-resisting-globalization-a-546860.html>

- Medo, I. (16. prosinca 2019.). Skandal u Španjolskoj: Prvi put prekinuta utakmica zbog skandiranja publike. *Gol.hr*. Dostupno na <https://gol.dnevnik.hr/clanak/rubrika/nogomet/skandal-u-spanjolskoj-prvi-put-prekinuta-utakmica-zbog-skandiranja-publike---587127.html>
- Merkel, U. (2012). Football fans and clubs in Germany: conflicts, crises and compromises. *Soccer & Society*, 13(3), 359–376. doi: 10.1080/14660970.2012.655505
- Mezzofiore, G. (24. travnja 2019.). Lazio fans hang pro-Mussolini banner, make fascist salutes ahead of Liberation day. *CNN*. Dostupno na <https://edition.cnn.com/2019/04/24/football/lazio-fans-mussolini-banner/index.html>
- Montague, J. (20. kolovoza 2010.). Punks, prostitutes and St. Pauli: Inside soccer's coolest club. *CNN*. Dostupno na <https://edition.cnn.com/2010/SPORT/football/08/18/football.st.pauli.punks/index.html>
- Nacionalizam. (n.d.). U Wikipedia. Dostupno na <https://hr.wikipedia.org/wiki/Nacionalizam>
- Newman, L. (29. studenog 2014.). A World of Ultras: St. Pauli. A World of Ultras. Dostupno na <https://thesefootballtimes.co/2014/11/29/a-world-of-ultras-st-pauli/>
- Nolan, K. (27. siječnja 2015.). Lucarelli and Di Canio: the communist and the fascist. Dostupno na <https://thesefootballtimes.co/2015/01/27/lucarelli-and-di-canio-the-communist-and-the-fascist/>
- O’Ceallaigh, E. (02. svibnja 2015.). Brigadistas in Paradise - The Green Brigade and left wing football fan culture. *Workers Solidarity Movement*. Dostupno na <http://www.wsm.ie/c/brigadistas-paradise-green-brigade-and-left-wing-football-fan-culture>
- Ovsepyan, K. (2017). The history of the Zenit Soccer Club as a case study in Soviet Football Teams. *Soccer & Society*, 18(2-3), 286–295. doi: 10.1080/14660970.2016.1166780
- Paolo Di Canio’s 14 Tattoos & Their Meanings. (n.d.). U Body Art Guru. Dostupno na <https://bodyartguru.com/paolo-di-canio-tattoos/>
- Parker, D. (14. rujna 2010.). Soccer: Bohemians mixing it with big boys. *The New Zealand Herald*. Dostupno na https://web.archive.org/web/20110215093301/http://www.nzherald.co.nz/human-rights/news/article.cfm?c_id=500838&objectid=10673207
- Pašić, R. (5. ožujka 2020.). Sudar kultura: Navijači Zenita se skinuli i uvrijedili Čečene - odmah je uslijedio napad. *SportSport.ba*. Dostupno na <https://sportsport.ba/fudbal/sudar-kultura-navijaci-zenita-se-skinuli-i-uvrijedili-cecene-odmah-je-uslijedio-napad/354006>

- Ravlić, S. (2001). Politička ideologija: preispitivanje pojma. *Politička Misao*, 38(4), 146–160.
- Rayo Vallecana. (n.d.). U Wikipedia. Dostupno na https://en.wikipedia.org/wiki/Rayo_Vallecana
- S.S. Lazio. (n.d.). U Wikipedia. Dostupno na https://en.wikipedia.org/wiki/S.S._Lazio
- Sandoval, K. (n.d.). The ultras of Spain. Dostupno na <https://colgadosporelftbol.com/en/los-mas-ultras-de-espana/>
- Separatism. (n.d.). U Oxford Learner's Dictionaries. Dostupno na <https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/separatism?q=separatism>
- Shvets, A. (2016). Legal Responses to “Football Hooliganism“ in Ukraine. U A. Tsoukala, G. Pearson i P.T.M. Coenen (ur.), *Legal Responses to Football “Hooliganism“ in Europe* (str. 147-167). The Hague: T.M.C. ASSER PRESS.
- Silver, D. (02. travnja 2013). Political footballers: Paolo Di Canio and 10 other players who have nailed their colours to the mast. *Mirror*. Dostupno na <https://www.mirror.co.uk/sport/football/news/di-canio-top-10-political-1798130>
- Simović, V. (17. veljače 2012.). FC St. Pauli: Gusari sa severa. Dostupno na <https://vsimovic.wordpress.com/2012/02/17/st-pauli-gusari-sa-severa/>
- Smith, R. (24. svibnja 2020.) Patience and a local focus: More clubs should be like Athletic Bilbao. *The Irish Times*. Dostupno na <https://www.irishtimes.com/sport/soccer/patience-and-a-local-focus-more-clubs-should-be-like-athletic-bilbao-1.4261231>
- Spaaij, R. (2006). *Understanding football hooliganism: a comparison of six Western European football clubs*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Spaaij, R., i Viñas, C. (2013). Political ideology and activism in football fan culture in Spain: a view from the far left. *Soccer & Society*, 14(2), 183–200. doi: 10.1080/14660970.2013.776467
- Spain's soccer hooligan map. (12. prosinca 2014.). *El País*. Dostupno na https://english.elpais.com/elpais/2014/12/12/inenglish/1418379310_978569.html
- Sruevitch, A. (28. siječnja 2019.). Calling A Foul: Five Things European Football Teams Should Do Now to Stop Hate. Dostupno na <https://www.adl.org/blog/calling-a-foul-five-things-european-football-teams-should-do-now-to-stop-hate>
- Storer, A. (2015). Regionalism and Nationalism in football and society in the Basque Country and Galicia. Dostupno na https://www.academia.edu/14996073/Regionalism_and_Nationalism_in_football_and_society_in_the_Basque_Country_and_Galicia

- Stratton, J. (2015). Playing the Jew: anti-Semitism and football in the twenty-first century. *Jewish Culture and History*, 16(3), 293–311. doi: 10.1080/1462169X.2015.1129701
- Stucke, K. (14. listopada 2015.). Catalonia, a New State within Europe?. Dostupno na <https://www.advisorperspectives.com/commentaries/2015/10/14/catalonia-a-new-state-within-europe>
- Swindon sponsor pulls out after Paolo Di Canio appointment. (21. svibnja 2011.). *The Guardian*. Dostupno na <https://www.theguardian.com/football/2011/may/21/swindon-di-canio-sponsor-gmb>
- Šantić, N. (2013). *Ljepotica i zvijer: Mali kompendij hrvatskog regionalizma*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk.
- Šovinizam. (n.d.). U Proleksis enciklopedija. Dostupno na <https://proleksis.lzmk.hr/48095/>
- The Football Faculty. (13. studenog 2018.). Political Football Clubs Part Two: The Right. Dostupno na <http://www.thefootballfaculty.com/2018/11/13/political-football-clubs-part-2-the-right/>
- UEFA charges Russia's Zenit with racism over Ratko Mladic banner. (25. studenog 2017.). Deutsche Welle. Dostupno na <https://www.dw.com/en/uefa-charges-russias-zenit-with-racism-over-ratko-mladic-banner/a-41524652>
- Vorobev, A. (21. svibnja 2015.). The Most Left-Wing Football Clubs Of The World. *The Circular*. Dostupno na <http://thecircular.org/the-most-left-wing-football-clubs-of-the-world/>
- Wahl, M. (n.d.). FC Barcelona. Dostupno na <https://www.footballhistory.org/club/barcelona.html>
- Westby, D. (2017). Ultras in Spain: A Study on the Relationship Between Macro-level Cleavages and Micro-level Actors. Dostupno na https://www.researchgate.net/profile/David_Westby/publication/316659628_Ultras_in_Spain_A_Study_on_the_Relationship_Between_Macro-level_Cleavages_and_Micro-level_Actors/links/590a3691aca272f6580b627d/Ultras-in-Spain-A-Study-on-the-Relationship-Between-Macro-level-Cleavages-and-Micro-level-Actors.pdf
- Westwood, J. (18. ožujka 2019.). Chelsea starlet Hudson-Odoi subjected to racist abuse against Dynamo Kiev. *Goal.com*. Dostupno na <https://www.goal.com/en/news/chelsea-starlet-hudson-odoi-subjected-to-racist-abuse/1102v3rlq03611mflinxrgbriu>
- Wilson, A. (7. svibnja 2019.). Why are Barcelona fans booing Champions League anthem ahead of Liverpool game?. *Express*. Dostupno na

<https://www.express.co.uk/sport/football/1123982/Barcelona-fans-booing-Champions-League-anthem-Liverpool-Anfield-latest-news>